

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS POLITIKOS FAKULTETAS
KOMUNIKACIJOS IR INFORMATIKOS INSTITUTAS

JUSTĖ PEČELIŪNAITĖ

(Elektroninės valdžios administravimas, EVAmn)

**INTERNETINIŲ RINKIMŲ ĮTAKA VISUOMENĖS
PASITIKĖJIMO RINKIM AIS UŽTIKRINIMUI**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Doc.dr. Tadas Limba

Vilnius, 2013

TURINYS

IVADAS	5
1. INTERNETINIŲ RINKIMŲ KŪRIMO IR DIEGIMO TEORINIAI ASPEKTAI	8
1.1. Internetinio balsavimo raida ir prielaidos plėtrai.....	8
1.2. Veiksniai, darantys įtaką internetinio balsavimo plėtrai ir pasitikėjimui internetiniais rinkimais	10
1.2.1. Visuomenės pasitikėjimas e. paslaugomis (internetinėmis technologijomis) kaip prielaida internetinių rinkimų diegimui	10
1.2.2 Internetinio balsavimo technologiniai aspektai, užtikrinantys visuomenės pasitikėjimą rinkimų rezultatais	12
1.2.3. Bendrųjų rinkimų principų užtikrinimas balsuojant internetu.....	14
1.3. Internetinis balsavimas kaip prielaida didesniai visuomenės pasitikėjimui rinkimais	16
1.3.1. Pasitikėjimo rinkimais samprata internetinio balsavimo kontekste.....	16
1.3.2. Internetinis balsavimas kaip priemonė rinkimų prieinamumui	17
1.3.3. Internetinio balsavimo saugumas, galimybė iššūkį paversti privalumu	19
2. INTERNETINIO BALSAVIMO DIEGIMAS IR POVEIKIS EUROPOS VALSTYBĖMS	23
2.1. Internetinio balsavimo diegimas Estijoje	23
2.2. Internetinio balsavimo diegimo galimybės Norvegijoje	26
2.3. Internetinio balsavimo diegimo galimybės Lietuvoje	29
2.4. Internetinio balsavimo diegimo aptartose šalyse lyginamoji analizė	40
3. INTERNETINIO BALSAVIMO ĮTAKOS VISUOMENĖS PASITIKĖJIMO RINKIMAIMS UŽTIKRINIMUI LIETUVOJE VERTINIMAS	43
3.1. Tyrimo metodologija	43
3.1.1. Tyrimo organizavimas	44
3.1.2. Tyrimo respondentų charakteristika	44
3.2. Tyrimo duomenų analizė	45
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	54
LITERATŪROS SĄRAŠAS	56
SANTRAUKA	61
SUMMARY	62
PRIEDŲ SĄRAŠAS	63

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Balsavimo rizikos.....	21
2 lentelė. Visuomenės nuomonės tyrimas.....	30
3 lentelė. Rinkėjų nuomonė dėl balsavimo galimybių Lietuvoje 2007 m. ir Estijoje 2005 metais.....	33
4 lentelė. 16–74 metų amžiaus gyventojų pasiskirstymas pagal naudojimosi internetu dažnumą 2012 m. pirmąjį ketvirtį.....	36
5 lentelė. Estijos, Norvegijos ir Lietuvos balsavimo internetu raidos apibendrinimo lentelė.....	41
6 lentelė. Ekspertų atsakymų į tyrimo klausimus apibendrinimas.....	52

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 pav. Magistro baigiamojo darbo struktūros loginė schema.....	7
2 pav. Pasitikėjimo i. balsavimu Estijoje piramidė.....	25
3 pav. Pagrindiniai Norvegijos balsavimo internetu būdo etapai.....	28

IVADAS

Temos aktualumas ir naujumas. Per pastarąjį dešimtmetį nemažai autorių nagrinėjo technologinius internetinio balsavimo sprendimus, tačiau tik dalis autorių palietė visuomenės pasitikėjimo internetiniu balsavimu klausimą.

Elektroninių valdžios paslaugų teikimas gyventojams sparčiai plečiasi. Privataus verslo ir viešojo sektoriaus iniciatyva diegiama vis daugiau naujų e. produktų, siekiant didinti paslaugų prieinamumą bei mažinant paslaugų tiekimo kaštus. Rinkimų procesas buvo paliestas naujųjų technologijų, tačiau jų skvarba šioje srityje dažnai susiduria su specifinėmis problemomis.

Šis darbas yra ypač aktualus šiandienos Lietuvoje. 2012 m. Lietuvos Respublikos Seime buvo svarstoma galimybė įdiegti internetinių rinkimų technologijas Lietuvoje, tačiau šis siūlymas pritarimo nesulaukė. Patvirtintoje XVI-osios Vyriausybės programoje taip pat teigiama, kad bus užtikrinta elektroninio balsavimo galimybė internetu įvairaus lygio rinkimuose ir referendumuose. Siekiant įteisinti internetinių rinkimų galimybes bus ypatingai svarbūs tyrimai, vertinantys visuomenės pasirengimą bei tai, kaip galima sustiprinti bendrą pasitikėjimą rinkimais įdiegus internetinį balsavimą.

Daugelis atliktų tyrimų, susijusių su balsavimu internetu, nagrinėja technologinį jo aspektą, pvz., Shyren G. Security Aspects of Internet Voting, Clark J. ir Hengartner U Internet Voting with Over-the-Shoulder Coercion-Resistance, Xenakis A., Macintosh A. Procedural Security in Electronic Voting. Tyrimai, analizuojantys internetinio balsavimo poveikį, dažnai apsisoja ties poveikiu rinkėjų aktyvumui įvedus balsavimą internetu, pvz., Bochsler D. Can Internet voting increase political participation? Remote electronic voting and turnout in the Estonian 2007 parliamentary elections. Tai yra tik pavieniai aspektai, kurie labai svarbūs bendram procesui, tačiau svarbiausias tikslas, kurio turėtų siekti valstybės, pasirenkančios balsavimą internetu, turėtų būti didesnis visuomenės pasitikėjimas rinkimais, t.y., didesnis jų bendras legitimumas.

Internetinio balsavimo tema literatūroje yra nagrinėjama jau daugiau nei dešimtmetį, o elektroninio balsavimo būdai – dar ilgiau. Be aukščiau minėtų autorių, internetinio balsavimo tema darbų yra paskelbę Alvarez M.R., Trechsel A.H., Mendez F., Krimmer R., Volkamer M., Norris P. Šių bei kitų autorių darbai bus paminėti bei aprašyti tolesniuose darbo skyriuose.

Tyrimo problema. Internetinis balsavimas yra viena iš paslaugų formų, kuria siekiama suteikti piliečiams ir kitiems asmenims, turintiems balsavimo teisę, galimybę išreikšti savo valią elektroniniu būdu. Didžioji dalis e. paslaugų yra lengvai perkeliamos iš vienos šalies į kitą, vos tik įdiegta technologija pripažįstama saugia ir praktiškai pasiteisinusia. Tačiau nepaisant praktinio internetinio balsavimo pritaikymo vienoje šalyje, kitos valstybės neperima technologijų ir nediegia

balsavimo internetu. Tradiciniai balsavimo būdai, nusistovėję per daugelį metų, tampa nepatogūs šiuolaikinei visuomenei, ypač gyventojams, kurie išvyksta gyventi į kitas šalis arba trumpai apsistoja jose. Negalėjimas išreikšti savo valios, kurią suteikia valstybė, laikinas nepatogumas sukelia nepasitenkinimą bei didina visuomenės abejingumą.

Tyrimo objektas – veiksniai, darantys įtaką pasitikėjimui internetiniu balsavimu.

Tyrimo tikslas – išskirti ir išanalizuoti veiksnius, darančius įtaką pasitikėjimui internetiniu balsavimu bei įvertinti, kaip internetinis balsavimas ir pasitikėjimas juo veikia pasitikėjimą rinkimais apskritai.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apžvelgti istorinę internetinio balsavimo plėtros raidą, išskiriant svarbiausius internetinio balsavimo diegimą skatinusius veiksnius, bei apibendrinti iškilusius sistemos trūkumus.

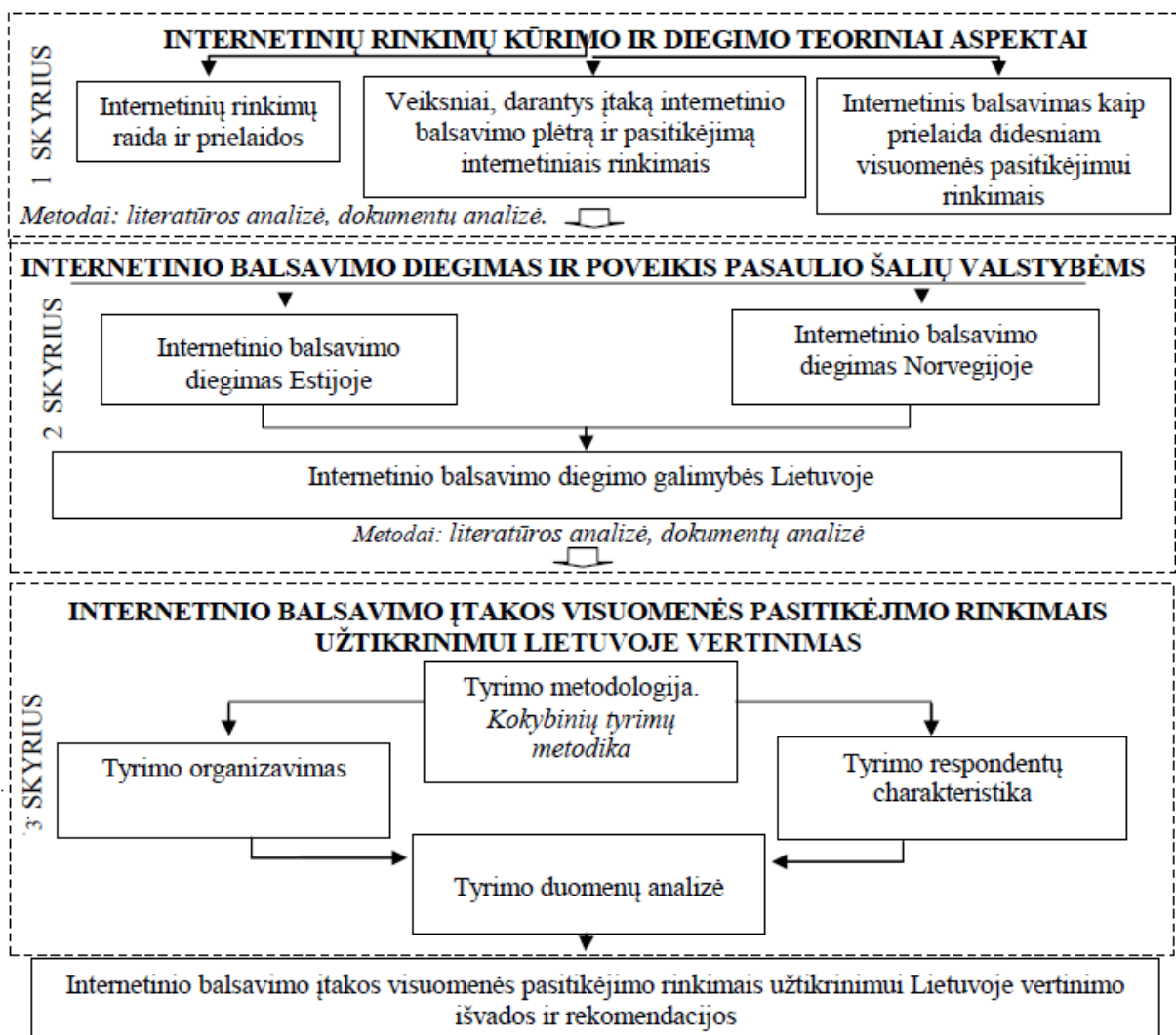
2. Išskirti pagrindinius internetinio balsavimo plėtrą skatinančius ir stabdančius veiksnius, įvertinti, kokį poveikį jie turi pasitikėjimui rinkimais. Pirmiausia bus vertinama užsienio šalių patirtis, o ją apibendrinus bus palyginama su situacija Lietuvoje.

3. Atlikti tyrimą, kaip asmenys, kurie, autorės nuomone, yra susiję su balsavimo internetu įgyvendinimo plėtra Lietuvoje, atsižvelgiant į jų, arba jų atstovaujimų institucijų, dalyvavimą priimant sprendimus dėl balsavimo internetu diegimo, vertina internetinių rinkimų plėtros perspektyvas, internetinio balsavimo poveikį rinkimams. Šiam uždaviniui įgyvendinti bus apklausti penki ekspertai (anketinė ekspertų apklausa).

Tyrimo metodai ir šaltiniai. Analizuojant literatūrą apie internetinio balsavimo raidą, veiksnius, kurie daro įtaką jų plėtrai bei pasitikėjimui balsavimu internetu, buvo naudingi aprašomasis ir analitinis tyrimo metodai. Dokumentų analizė naudota detaliau analizuojant situaciją Lietuvoje bei galimybes įteisinti balsavimą internetu. Tiriamoji darbo dalis pagrįsta kokybiniu ekspertų nuomonės tyrimu, kurio metu buvo apklausti penki ekspertai, autorės nuomone, labiausiai susiję su balsavimo internetu įteisinimu Lietuvoje. Atliktu tyrimu buvo siekiama įvertinti balsavimo internetu plėtros perspektyvas bei balsavimo internetu poveikį rinkimams Lietuvoje. Darbe naudotą literatūrą galima suskirstyti į šias pagrindines dalis:–monografijas, mokslinius straipsnius, teisės aktus bei kitus dokumentus.

Darbo struktūra. Darbą sudaro trys pagrindiniai skyriai. Pirmame skyriuje yra analizuojami internetinių rinkimų kūrimo ir diegimo teoriniai aspektai: kas daro įtaką internetinių rinkimų plėtrai, pasitikėjimui e. paslaugomis, teoriniai ir teisiniai aspektai. Antrame skyriuje nagrinėjamas internetinių rinkimų diegimas ir poveikis Estijoje, Norvegijoje bei aptariamos jų diegimo galimybės Lietuvoje. Trečiame skyriuje yra pateikiami ir analizuojami internetinių rinkimų ir su jais susijusių

sričių ekspertų vertinimai. Darbo pabaigoje pateikiamos tyrimą apibendrinančios išvados ir siūlymai.

1 pav. Magistro baigiamojo darbo struktūros loginė schema

1. INTERNETINIŲ RINKIMŲ KŪRIMO IR DIEGIMO TEORINIAI ASPEKTAI

Šiame skyriuje bus analizuojama internetinio balsavimo raida ir prielaidos plėtrai. Išanalizuoti veiksniai, darantys įtaką internetinio balsavimo plitimui, bei tai, kaip internetinio balsavimo plėtra gali paveikti bendrą pasitikėjimą rinkimais. Kaip jau buvo minėta, technologinė balsavimo internetu pusė yra pakankamai gerai įvertinta. Internetinės technologijos, kurių dalis gali būti pritaikoma balsavimui, jau daug metų yra naudojamos bankininkystėje bei kituose jautriuose sektoriuose, tačiau internetinio balsavimo plėtra yra sąlyginai lėta.

1.1. Internetinio balsavimo raida ir prielaidos plėtrai

Elektroninės technologijos buvo sparčiai diegiamos verslo tikslais, o po to perimamos ir viešojo sektoriaus, siekiančio būti mobilesniu ir lengviau prieinamu žmonėms. Tačiau dalis viešojo sektoriaus sričių yra labai jautrios naujovėms ir informacinių technologijų diegimas jose nėra toks spartus. Rinkimai yra viena iš tokių sričių. Per keletą šimtmečių susiformavusi tradicija, kad asmuo savo ranka pažymi savo apsisprendimą, yra labai stipri, tad net ekonomiškai išsivysčiusios šalys, galinčios diegti pačias moderniausias technologijas, visiškai neatsisako tradicinio balsavimo būdo. Konstitucinės teisės specialistai rinkimus apibrėžia kaip „savo esme demokratiškas valstybių valdžios institucijų sudarymo arba atskirų pareigų užėmimo būdas, kai tauta ar jos atstovai įstatyme nustatytų procedūrų būdu gali spręsti, kuriam asmeniui suteikti valdingus įgaliojimus, o kam juos atimti“ (Birmontienė T., 2001, p. 619).

Internetinis balsavimas yra vienas iš būdų atiduoti savo balsą už pasirinktą kandidatą ar sprendimą. Istorškai balso atidavimo už vieną ar kitą kandidatą procedūros priklauso nuo šalies ir laikotarpio. XIX amžiaus antroje pusėje įsitvirtino būdas kai popieriuje, savo ranka, buvo pažymimas kandidatas, už kurį balsuojama. Šiuolaikinio balsavimo biuletenio atsiradimo pradžia laikomi 1857 m. rinkimai Australijos Viktorijos valstijoje. O XX a. buvo pradėtos taikyti ir elektroninės balsavimo mašinos, jose naudojamos įvairios technologijos, pagreitinančios rinkimų procesą. 1997 metais Jungtinėse Amerikos valstijose priimtas teisės aktas, kuriuo numatyta galimybė amerikiečiams astronautams balsuoti iš orbitos. Jų balsas nusiunčiamas tiesiogiai saugiu elektroniniu paštu į Džonsono kosminių skrydžių centrą, iš kurio turi būti pristatytas į jų balsavimo apylinkes (<http://www.bravenewballot.org>, žiūrėta 2013-01-21).

Internetinio balsavimo modelius svarstė ir dar tebesvarsto ne viena pasaulio valstybė, tačiau praktinis šios technologijos diegimas oficialiai pripažįstamuose rinkimuose ar referendumuose nėra ypač intensyvus. Šveicarijos Konfederacija, diegdama nuotolinį balsavimą (naudojantis internetu),

yra viena iš pirmaujančių šalių. Pirmieji bandymai šioje srityje buvo vykdyti Ženevos kantone dar 2003 m. pradžioje, kai buvo leista balsuoti viename iš referendumų (Braun. N., 2004, p. 46). Tačiau internetinio balsavimo technologijų lydere šiuo metu yra laikoma Estijos Respublika, kuri pirmoji pasaulyje panaudojo internetinį balsavimą visuotiniuose savivaldos rinkimuose 2005 m., o 2007 m. pirmoji pasaulyje pritaikė jau išbandytas technologijas ir nacionaliniuose parlamento rinkimuose (Estijos rinkimų komisijos interneto svetainė, žiūrėta 2012-12-01).

Atidžiau paanalizavus Europos šalių patirtį diegiant įvairias e. balsavimo formas akivaizdu, jog nėra vieningo standarto, sistemos, kuri būtų pritaikyta visoms šalims. Vienos šalys atšaukė e. balsavimą greičiau nei sulaukė rinkėjų nepalaikymo, nors tai buvo naujovė, pvz., Airija, o kitos atšaukė, nors tai buvo jau nusistovėjusi praktika, pvz., Nyderlandai. Kitos šalys tebevykdo tyrimus, tai: Šveicarija, Jungtinė Karalystė, Ispanija, Italija. Kai kuriose šalyse, pvz., Belgijoje, šiuo metu diegiamos elektroninės mašinos. Estija, kaip jau ir minėta, diegia daugiausia novatoriškų būdų: balsavimą internetu ir net m. balsavimą, t.y., balsavimą mobiliuoju telefonu (Caporusso L., 2010, p. 55).

Atsižvelgdami į 2011 m. internetinio balsavimo pilotinio projekto patirtį, 2012 m. gruodžio mėnesio pabaigoje Norvegijos Vyriausybė nusprendė dar kartą išbandyti tokį patį balsavimo būdą 2013 m. Parlamento rinkimuose. 2011 metais Bodø, Bremanger, Hammerfest, Mandal, Radøy, Re, Sandnes, Tynset, Vefsn and Ålesund savivaldybės dalyvavo pilotiniame projekte, tose pačiose savivaldybėse internetinis balsavimas bus bandomas ir 2013 m. Parlamento rinkimuose, papildomai bus prijungtos dar dvi Larvik ir Fredrikstad savivaldybės (Norvegijos informacijos iš Vyriausybės ir ministerijų interneto svetainė, žiūrėta 2013-02-01).

Suomijoje elektroninis balsavimas rinkimuose buvo bandomas 2008 m. savivaldybių rinkimų metu. Pilotinis bandymas buvo atliekamas 3 savivaldybėse, jo metu balsuojantys asmenys galėjo pasirinkti atiduoti balsą tradiciniu būdu arba balsuoti e. balsavimo terminale. Nuotolinis internetinis balsavimas nebuvo galimas (Europos Tarybos interneto svetainė, žiūrėta 2013-03-11).

Suomijoje elektroninis balsavimas negali būti laikomas sėkmingu, nes jo rezultatai buvo panaikinti Vyriausiojo administracinio teismo sprendimu. Toks sprendimas buvo priimtas atsižvelgiant į tai, kad 232 atvejais balsavimo rezultatai nebuvo tinkamai užregistruoti ir balsai buvo neįskaityti. To priežastimi buvo įvardintas per ankstyvas balsavimo kortelės išėmimas, nebaigus atlikti balsavimo procedūros, o sistema tuo atveju klaidos vartotojui neparodė.

Elektroninio balsavimo vystymui Suomijos patirtis yra reikšminga keletu aspektų. Pirmiausiai – sistemos veiklos sutrikimas, neleidęs tinkamai fiksuoti atiduodamų balsų, sumenkino bendrą pasitikėjimą alternatyviais balsavimo būdais, kas lėmė, kad Suomijoje buvo sustabdyti tolesni elektroninio balsavimo diegimo darbai. Tačiau galima įžvelgti ir kitą elektroninio balsavimo

sistemos privalumą – nustačius, kad sistema funkcionavo netinkamai, buvo galima palyginti lengvai nustatyti klaidos mastą ir imtis priemonių ją ištaisyti. Po šių bandomųjų rinkimų Suomijos Vyriausybė paskelbė moratoriumą ir atidėjo e. balsavimo galimybes bent iki 2016 m.

Tarp internetinio balsavimo diegimo pavyzdžių galime rasti sėkmės istorijų, pvz., Norvegija, Estija, tačiau jos kaimynystėje esanti Suomija dėl iškilusių problemų elektroniam balsavimui paskelbė moratoriumą. Estijos bei Norvegijos patirtys diegiant balsavimą internetu bus analizuojamos kituose tyrimo skyriuose.

Apibendrinant internetinio balsavimo raidą bei plėtrą galima teigti, jog sparti elektroninių technologijų diegimo plėtra verslo sektoriuje nebūtinai tampa varomąja jėga viešajam sektoriui. Vienos valstybės pažanga įteisinant balsavimą internetu nebūtinai tampa kitai valstybei pavyzdžiu, šiuo metu nėra vieningo standarto, sistemos, kuri galimai galėtų būti pritaikyta visoms šalims. Internetinės balsavimo technologijos tobulinamos jau daugiau nei dešimt metų, tačiau kas kartą realus jų įdiegimas valstybių praktikoje tampa iššūkiu.

1.2. Veiksniai, darantys įtaką internetinio balsavimo plėtrai ir pasitikėjimui internetiniais rinkimais

Rinkimai yra kertinis politinis procesas, garantuojantis kiekvienos demokratinės valstybės valdžios legitimumą (Kiškis M., Kraujelytė A., 2005, p. 8). Informacinių technologijų skverbimasis į rinkimus gali modernizuoti balsavimo procesą, praplėsti rinkėjų pasirinkimą, galimai padidinti rinkėjų aktyvumą, bet tuo pačiu tai gali sukelti ir neigiamų pasekmių valstybei. Nė viena valstybė, aktyviai besistengianti įteisinti balsavimą internetu, savo viduje nėra apsaugota nuo įvairių interesų grupių, kurios įvairiomis priemonėmis gali stengtis mažinti visuomenės pasitikėjimą bei siekti, kad naujas papildomas balsavimo būdas taptų tiesiog nepriimtinas. Šioje dalyje bus nagrinėjamas pasitikėjimas e. paslaugomis (internetinėmis technologijomis) apskritai, taip pat bus išskirti pagrindiniai internetiniam balsavimui keliami technologiniai reikalavimai.

1.2.1. Visuomenės pasitikėjimas e. paslaugomis (internetinėmis technologijomis) kaip prielaida internetinių rinkimų diegimui

Naujos informacinės technologijos, sparti interneto plėtra, elektroninių paslaugų įvairovė ir didėjanti jų paklausa suteikia visuomenei naujų galimybių. Internetas kiekvienam piliečiui sudaro galimybes realiai dalyvauti šalies valdyme, nepriklausomai nuo laiko bei jo buvimo vietos. Tai buvo paskata e. demokratijos atsiradimui, kuri padeda piliečiams aktyviai dalyvauti visuomenės

gyvenime bei nelikti pasyviais valdžios priimamų sprendimų vykdytojais (Kiškis M., Petrauskas R., Rotomskis I., Štītis D., 2006, p. 205).

Nagrinėti visuomenės pasitikėjimo e. paslaugomis problemas yra žymiai sunkiau, nei tirti apskritai pasitikėjimą kompiuterinėmis sistemomis, nes čia sprendimai turi būti priimami atsižvelgiant į visos sistemos dinamiką. Reikia įvertinti tai, jog vartotojai gali sunkiai priimti naujoves, atsiranda būtinybė sukurti pasitikėjimą tiek paslaugų tiekėjo, tiek vartotojų požiūriu, be to, atsiranda nauja tikimybė sugriauti taip vertinamas vienkartinės paslaugas (angl. one-off services) (Song R., Korba L., Yee G., 2007, p. 2).

Pasitikėjimas skirtingose situacijose gali būti sukuriamas skirtingais būdais. Žmogaus ir kompiuterio sąveikos, dirbant tinkle, tyrimai (kurie yra artimi balsavimui internetu) atskleidžia keletą priemonių, kurios gali būti svarbios kuriant pasitikėjimą internetinėje aplinkoje (dirbant joje ir su ja). Tai apima valdymo paprastumą, profesionalią puslapio išvaizdą, paieškų lengvumą, tinkamus vizualinius dizaino elementus, profesionalias produktų nuotraukas ir pan. (Esteve J. B., Goldsmith B., 2012, p. 24).

Nagrinėjant balsavimo internetu įtaką pasitikėjimui rinkimais, e. paslaugos ir pasitikėjimas jomis yra ypač svarbūs. Nesant bendro pasitikėjimo e. paslaugomis būtų sunku tikėtis, kad balsavimas internetu sulauktų palaikymo visuomenėje ar juo labiau kurtų pasitikėjimą tokiu būdu vykdytais rinkimais.

Sukurti pasitikėjimą e. paslaugomis yra sudėtingiau nei tradicinėmis paslaugomis. Kaip pažymi M. Head ir K. Hassanein, elektroninis verslas yra mažiau asmenišką ir labiau automatizuotas (Head, M., and Hassanein, K., 2002, p. 3), o žmonės yra labiau linkę pasitikėti žmogiškomis procedūromis (Pieters W., 2006. P. 289-293).

Reikia pažymėti ir tai, kad įkvėpti pasitikėjimą e. paslaugomis (tiek verslo, tiek ir viešojo sektoriaus) yra paprasčiau, nei sukurti pasitikėjimą balsavimu internetu. Tai lemia atsirandantys skirtingi santykiai. Pasinaudojus e. paslauga dažniausiai galutinis naudos gavėjas yra paslauga besinaudojantis asmuo, pvz., asmuo įsigijo daiktą arba deklaravo savo turtą ir pajamas elektroniniu būdu ir taip sutaupė savo laiką. Balsavimo internetu atveju rezultatas yra sukuriamas ne tik asmeniui, balsavusiam internetu (jis sutaupė laiką), tačiau ir visai visuomenei, t.y., nulemti rinkimų rezultatai. Šiuo atveju išsiplečia asmenų ratas, kuris gali būti patenkintas arba nepatenkintas rezultatu ir atitinkamai gali kelti pasitikėjimo klausimą. Tačiau tai nereiškia, kad pasitikėjimas e. paslaugomis nedaro įtakos pasitikėjimui balsavimu internetu.

Naudojimas elektroninėmis paslaugomis auga tiek visame pasaulyje, tiek ir Lietuvoje. Dažnesnis naudojimas tokiomis paslaugomis lemia tai, kad žmonės vis geriau supranta tų paslaugų specifiką, o pažinimas yra viena iš prielaidų pasitikėjimui sukurti. Žinodami elektroninių

paslaugų tiekimo specifiką, asmenys geriau vertina ir balsavimą internetu. Schaup ir Carter pažymi, kad asmenys, kurie dažniau naudojami e. verslo ar e. valdžios paslaugomis, buvo labiau linkę priimti e. valdžios naujoves (Schaupp L. C., Carter L., 2005, p. 586-601).

Kitas svarbus aspektas – pasitikėdami e. paslaugomis asmenys dažniau naudojami ir priemonėmis, kurios yra reikalingos dalyvauti balsavime internetu – jie turi reikiamas ID korteles tapatybei internetinėje erdvėje nustatyti, naudojami elektroniniu parašu ar internetinės bankininkystės paslaugomis. Visa tai sukuria reikiamą infrastruktūrą balsavimui internetu. Ir galiausiai, naudodamiesi elektroninėmis paslaugomis, asmenys internetinėje erdvėje randa vis daugiau informacijos apie valdžios veiklą, asmenis valdžioje ir kandidatus į ją.

Apibendrinant galima teigti, kad pasitikėjimas e. paslaugomis skatina jomis besinaudojančius asmenis pasitikėti ir naujomis e. iniciatyvomis, tarp jų ir balsavimu internetu. Nors veiksniai, lemiantys pasitikėjimą e. paslaugomis ir balsavimu internetu, nėra identiški, o sukurti pasitikėjimą balsavimu internetu yra sunkiau nei kitomis paslaugomis, tačiau bendras e. paslaugų prieinamumas sukuria reikiamą infrastruktūrą ir informacijos sklaidą, kas lemia didesnę asmenų, galinčių pasirinkti naują balsavimo būdą, skaičių.

1.2.2 Internetinio balsavimo technologiniai aspektai, užtikrinantys visuomenės pasitikėjimą rinkimų rezultatais

Kiekviena technologinė naujovė jautrioms valstybės valdymo sritims visada tampa iššūkiu ne tik valstybei, bet ir visuomenei. „<...> pasitikėjimas e. balsavimo sistemomis yra grįstas pasitikėjimu technologijomis ir balsuojančiojo asmens pasiruošimu įsisavinti ir naudoti technologijas“ (Limba T., Agafonov K., 2012, p. 380).

Detaliausiai reikalavimus, susijusius su elektroniniu balsavimu, išdėstė Europos Tarybos ministrų komitetas savo 2004 metų rekomendacijoje. Rekomendacijoje yra 112 punktų (Legal, Operational and Technical Standarts for E-voting, 2005, p. 9-21) (apima ir bendruosius rinkimų teisės principus), kurių turėtų būti paisoma organizuojant elektroninį balsavimą. Kiti šaltiniai išdėsto mažiau kriterijų arba juos apjungia. Žvelgiant iš internetinio balsavimo perspektyvos klausimo, galima būtų išskirti šiuos pagrindinius internetiniam balsavimui keliamus reikalavimus:

1. Patikimumas;
2. Greitis ir kaina;
3. Slaptumas;
4. Paprastumas.

Visoms elektroninio balsavimo sistemoms ypač svarbus patikimumo kriterijus, nes nuo sistemų patikimumo priklauso, ar jos bus diegiamos ateityje. JAV kilus klausimams dėl elektroninio balsavimo sistemų patikimumo 2000 m. prezidento rinkimuose, buvo atlikta nemažai studijų ir tyrimų (Recommendations of the Brennan Center for Justice and the Leadership Conference on Civil Rights, žiūrėta 2012-12-05), kurie siūlė būdus patikimumui sustiprinti, kad ir ateityje elektroninis balsavimas būtų sėkmingai naudojamas.

Elektroninio balsavimo patikimumo kriterijus priklauso nuo dviejų elementų: pirmiausia, nuo techninio sistemos saugumo ir patvarumo, o antra, nuo agentų (institucijų ir asmenų, dalyvaujančių rinkimuose ar juos rengiant) pasitikėjimo sistema (nuo to, ar asmenys pasitiki sistema, gedimų nedaugės, tačiau žmonių, besinaudojančių sistema, skaičius mažės, o esant dideliame žmonių nepasitikėjimui ir nereikšmingi gedimai gali būti labai sureikšminti) (Risk Assessment Report Diebold AccuVote-TS Voting System and Processes, žiūrėta 2012-12-05).

Vertinant sistemos techninį saugumą ir patvarumą yra siūloma atsižvelgti į šiuos aspektus:

1. Įrangos konstrukciją;
2. Įrangos/mikroprogramos konfigūraciją;
3. Programinės įrangos konstrukciją;
4. Programinės įrangos konfigūraciją;
5. Rinkimų procedūras;
6. Fizinę apsaugą.

Šių instrukcijų paisymas negarantuoja absoliutaus saugumo, tačiau ypač sumažina netikėto sistemos gedimo ar piktavališko pažeidimo riziką. Nutikus incidentui yra rekomenduojama turėti iš anksto paruoštą ir standartizuotą procedūrą, kaip reaguoti ir kaip apie incidentą pranešti visuomenei (Recommendations of the Brennan Center for Justice and the Leadership Conference on Civil Rights, žiūrėta 2012-12-05), tačiau šiuo atveju minėtos procedūros gali būti priskiriamos antram patikimumo elementui – agentų pasitikėjimui sistema.

Elektroninių rinkimų procese yra išskiriamos septynios agentų rūšys: centrinė valdžia, vietinė valdžia, siekiantys išrinkimo asmenys, mažumų grupės, piliečiai kaip rinkėjai, technologinių komponentų kūrėjai ir sistemos vystytojai (Xenakis A., Macintosh A., 2005, p. 315), kurių pasitikėjimas rinkimuose turi ypatingą reikšmę.

Įvairių šalių tyrimuose atkreipiamas dėmesys, jog įvedus balsavimą internetu galima skaitmeninė atskirtis tarp interneto vartotojų (pvz., rinkėjai, gyvenantys mieste gali turėti geresnę prieigą prie interneto, negu gyvenantys kaime; rinkėjai, kurie geba naudotis informacinėmis technologijomis ir tie, kurie negali ir nemoka, tarp moterų ir vyrų, tarp išsilavinimą turinčių ir neturinčių bei didesnę ir mažesnę uždarbį gaunančių rinkėjų), todėl vietoj demokratinės valios

galimas šališkas tautos valios atspindys. Rinkėjai, gyvenantys mieste bei turintys spartesnę ir geresnę interneto prieigą, gali turėti didesnės įtakos rinkimų rezultatams, nei, pvz., gyvenantys kaime. Atitinkama skaitmeninė atskirtis gali būti tarp aukščiau išvardintų interneto vartotojų.

Kad internetinis balsavimas demokratinėje visuomenėje būtų priimtinas, balsavimo technologijos turi būti aiškios, suprantamos, o visuomenė jomis turi pasitikėti – tam pasitarnauja technologijų pristatymai ir pilotiniai bandymai. Taip visuomenė įtraukiama į naujų technologijų diegimą bei naudojimą, jai suteikiama galimybė pasirinkti ir įsitikinti tų technologijų patikimumu, saugumu, patogumu.

Apibendrinant galima teigti, jog informacijos atvirumas ir visuomenės įtraukimas į naujų technologijų pristatymus bei bandymus yra vieni pagrindinių aspektų internetinio balsavimo raidos kontekste. Labai svarbu, kad visuomenė būtų supažindinama ne tik su internetinio balsavimo koncepcija, teisiniais, technologiniais faktais, bet ir su priimamų sprendimų ekonomine, socialine įtaka jų gyvenimui, o įvedus internetinį balsavimą rinkimų atveju turi būti siekiama ir bendro pasitikėjimo rinkimais didinimo.

1.2.3. Bendrųjų rinkimų principų užtikrinimas balsuojant internetu

Kiekvienų rinkimų legitimumas ir tuo pačiu pasitikėjimas jais priklauso nuo to, kiek bus laikomasi bendrų rinkimų taisyklių bei rinkimų principų. Praktikoje pradėjus diegti e. balsavimo sistemas ir balsavimą internetu visuomenė bei ekspertai neišvengiamai susidūrė su klausimais, ar naujieji balsavimo būdai atitinka bendruosius rinkimų principus.

Tam, kad būtų sukurtas pasitikėjimas rinkimais, internetiniam balsavimui turi būti taikomi visi bendrieji rinkimų principai, tokią rekomendaciją išsakė ir Europos Taryba (E-Voting Best Practice: Council of Europe Recommendation, p.174), be to, atsižvelgiant į balsavimo specifiką ir jam keliamus tikslus, internetiniam balsavimui yra taikomi ir specialieji reikalavimai.

Visų principų laikymasis yra esminė sąlyga diegiant internetinį balsavimą rinkimuose ir referendumuose, kurių rezultatai yra privalomojo pobūdžio. Todėl šalys, diegdamos internetinio balsavimo technologijas, turėjo išspręsti teisinius klausimus – ar aukščiau išvardinti principai įdiegus internetinį balsavimą nebus pažeisti.

Diegiant elektroninio balsavimo sistemas yra būtina užtikrinti, kad administracinė ir teisinė sistema būtų tinkamai parengta. Tik parengus teisinę bazę atsiranda galimybė užtikrinti, kad internetinio balsavimo metu priimti sprendimai bus pripažįstami teisėtais.

Praktikoje stengiamasi pateikti kiek įmanoma daugiau informacijos apie elektroninio balsavimo principus ir organizacinius aspektus, yra samdomos audito kompanijos, tačiau rinkimus

stebinčios ir savo pranešimus pateikiančios Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacijos (ESBO) pranešimuose pastebima kritika internetinio balsavimo atžvilgiu, ypač dėl šio balsavimo būdo skaidrumo.

2007 m. ESBO ataskaitoje, skirtoje 2007 metų Estijos Parlamento rinkimams, buvo paminėta keletas aspektų, susijusių su balsavimo skaidrumu: 1) dalis politinių partijų prieštaravo internetinio balsavimo įdiegimui, motyvuodamos saugumo ir skaidrumo stoka; 2) pilietinė bendruomenė ir politinės partijos praktiškai neprižiūrėjo balsavimo internetu proceso; 3) taip pat pažymėta, kad internetinio balsavimo metu neužtikrinamas visiškai skaidrus balsų skaičiavimas (OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Report, p. 2–9).

Estijoje per 2007 metų Parlamento rinkimus, siekiant užtikrinti viešumą, buvo sudaromos palankios sąlygos rinkimų stebėjimui, o spaudos konferencijų ir stebėjimo metu Estijos rinkimų organizatoriai atsakė į didžiąją dalį stebėtojų ir žurnalistų klausimų. Buvo sudarytos sąlygos stebėti ir internetiniu būdu atiduotų balsų skaičiavimą, tačiau nebuvo atsakyta į klausimą, kurioje Estijos institucijoje yra saugomas balsus fiksavęs interneto serveris. Nors serverio vieta – Estijos informatikos centras – yra paminėta ESBO ataskaitoje, tačiau tos informacijos neatskleidimas rinkimų metu daliai žurnalistų kėlė abejonių dėl visiško rinkimų skaidrumo ir viešumo.

Rinkimų teisėje viešumo principas atsirado siekiant užtikrinti demokratišką ir skaidrią rinkimų eigą tam, kad rezultatai būtų laikomi legitimiais, todėl nuo rinkimų viešumo yra neatsiejamas ir visuomenės pasitikėjimas. Balsavimo internetu atveju pasitikėjimas sistema yra labai svarbus veiksnys, kuris bus nagrinėjamas atskiroje šio darbo dalyje.

Diskusijos kyla ir aptariant slapto balsavimo principą balsavimo internetu atveju. Galima išskirti keletą aspektų, susijusių su slapto balsavimo principu. Pirmiausia, net ir iki balsavimo internetu praktinio diegimo pradžios šalys turėjo skirtingą požiūrį į nuotolinį balsavimą. Vienos šalys naudoja balsavimą internetu, kitos tokį balsavimo būdą taiko labai ribotai ar iš viso nenaudoja.

Valstybėse, kuriose balsavimas paštu yra naudojamas aktyviau, diegiant balsavimą internetu diskusijos dėl slapto balsavimo principo sprendžiamos paprasčiau. Tokiose šalyse slaptas balsavimas yra suvokiamas kaip teisė, o ne kaip pareiga. Klausimas taip pat sprendžiamas ir sudarant galimybę perbalsuoti internetu arba balsuoti tradiciniu būdu. Tokiu atveju įskaitomas paskutinis atiduotas balsas. Analizuojant Estijos patirtį matyti, kad dalis rinkėjų pasinaudoja minėta galimybe, tačiau šio darbo autorei nepavyko rasti tyrimų rezultatų, kurie atskleistų šių asmenų perbalsavimo motyvus.

Šalys, kuriose balsavimas paštu nėra plačiai paplitusi praktika, susidūrė su gilesne diskusija dėl balsavimo internetu atitikimo slapto balsavimo principui. Konstitucine prasme klausimą, ar internetinis balsavimas nepažeidžia slapto balsavimo, sprendė Estija, šis klausimas buvo keliamas ir

Lietuvos Parlamente. Estijos Aukščiausiasis Teismas pripažino, kad balsavimo internetu atveju slapto balsavimo principas pažeistas nebus.

Sprendžiant lygios rinkimų teisės klausimus ypač svarbu, kad diegiant balsavimą internetu nekiltų neigiamų pasekmių dėl skaitmeninės atskirties. Visos šalys, diegiančios e. balsavimo metodus, išsaugo galimybę balsuoti ir tradiciniu būdu. Balsavimas internetu pastaruoju metu yra diegiamas valstybėse, kuriose naudojimas internetu bei e. paslaugomis yra plačiai paplitęs, todėl klausimas dėl lygios rinkimų teisės išlieka labiau teorinė nei praktinė problema.

Apibendrinant, Europos Taryba pažymi, kad siekiant išlaikyti pasitikėjimą tiek pačiu balsavimo būdu, tiek visais rinkimų rezultatais, balsavimui internetu turi būti taikomi visi bendrieji rinkimų principai. Autoriaus nuomone, plečiantis šalių, kurios taiko balsavimą internetu, sąrašui, susiformuos ir specialūs principai, kurie padės kurti pasitikėjimą šiuo balsavimo būdu. Tarp tokių principų gali būti atviro kodo sistemų taikymas, siekiant užtikrinti didesnę saugumą. Šiuo metu dažnai naudojama galimybė perbalsuoti pasirenkant balsavimą internetu taip pat turi galimybę tapti visuotinai taikomu specialiuoju principu.

1.3. Internetinis balsavimas kaip prielaida didesniai visuomenės pasitikėjimui rinkimais

Pasitikėjimas rinkimais ir jų rezultatais yra ypač svarbus veiksnys demokratinėje valstybėje. Rinkimų tradicijos, agitacinė kampanija, rinkimų modelio pasirinkimas ir kiti veiksniai lemia bendrą pasitikėjimą rinkimais. Šioje dalyje analizuojamas tik vienas aspektas, kuris gali daryti įtaką pasitikėjimui rinkimais, t.y., naujo balsų atidavimo būdo – balsavimo internetu – įvedimas į rinkimus.

1.3.1. Pasitikėjimo rinkimais samprata internetinio balsavimo kontekste

Pasitikėjimas yra daugialypė sąvoka. N. Luhmann išskiria dvi pasitikėjimo prasmes, kurios angliškai apibūdinamos žodžiais *trust* ir *confidence*. Tiek vienu, tiek kitu atveju į lietuvių kalbą šie žodžiai būtų verčiami kaip pasitikėjimas. Pasitikėjimas angliško žodžio *trust* prasme yra apibūdinamas kaip pasitikėjimas, sukurtas įvertinus riziką ir tos rizikos priimtinumą. Pasitikėjimas *confidence* skiriasi tuo, kad toks pasitikėjimas nesuponuoja rizikos, šiuo atveju pasitikėjimas atsiranda nevertinant galimybės prisiimti riziką ar jos neprisiimti (Pieters W., 2006, p. 289). Šiame darbe norint atskirti žodžio pasitikėjimas prasmes, pasitikėjimui (*confidence*) apibūdinti bus vartojamas lietuviškas žodis pasikliauti.

Rinkimų procesas, kai balsas atiduodamas pažymint popierinį biuletenį, yra susiformavęs per daugelį metų ir dažniausiai gali būti apibūdinamas kaip tradicinis balsavimo būdas. Mažai tikėtina, kad balsavime, kuriame žymimi popieriniai biuleteniai, dalyvaujantis asmuo kas kartą vertintų riziką ar jo biuletenis bus tinkamai suskaičiuotas – jis pasikliauja rinkimų procesu. Būtų klaidinga vienareikšmiai daryti prielaidą, kad toks balsavimo procesas yra tas, kuriuo galima besąlygiškai pasitikėti. Kaip teigia W. Pieters, jautrios saugumo vietos tradicinėje balsavimo sistemoje yra tiesiog uždaromos į „juodąją dėžę“ mūsų demokratiniam suvokime, kuri atidaroma tik tuo atveju, jei kažkas blogo įvyksta rinkimuose (Pieters W., 2006, p. 285). Toks rinkimų sistemos suvokimas iš rinkėjo pozicijų leidžia ja pasikliauti, tačiau tai negali būti vertinama kaip pasitikėjimas, kuris yra paremtas visų galimų rizikų įvertinimu.

Balsavimo internetu atveju požiūris yra formuojamas skirtingai. Dėl šio balsavimo būdo visuomenėje kyla diskusijos ir jis yra vertinamas visais galimais aspektais. Balsuodamas internetu balsuojantysis asmuo savo sprendimą (ar balsuoti internetu) priima įvertinęs riziką, todėl galima teigti, kad tarp rinkėjo ir balsavimo sistemos jau atsiranda pasitikėjimas, o ne pasikliovimas.

Visuomenė yra per daug sudėtinga, kad kiekvienas jos narys galėtų įvertinti visas rizikas, todėl turi būti siekiama balanso tarp ekspertų pasitikėjimo sistema, kuris yra sukurtas vertinant rizikas ir vartotojų pasikliovimo sistema (Pieters W., 2006, p. 290). Tiek pasitikėjimas, tiek ir pasikliovimas turi savų teigiamų savybių ir trūkumų. Pasikliovimas yra lengviau sukuriamas, tačiau gali būti lengviau ir prarandamas, jei pradeda vertinti riziką, tuo tarpu pasitikėjimui sukurti reikia daugiau pastangų, nes atsiranda rizikos vertinimas, tačiau jis yra lengviau išsaugomas.

Įvedus balsavimą internetu kaip papildomą priemonę balsuoti rinkimuose, atsiranda specifinis visuomenės atsakas pasitikėjimo požiūriu. Pirmiausia atsiranda pasirinkimas tarp balsavimo sistemų, todėl natūraliai imamos vertinti rizikos ir sprendimai, priimami remiantis rizikos vertinimu, pasitikėjimas ima dominuoti pasikliovimo atžvilgiu (Pieters W., 2006, p. 293).

Apibendrinant šią dalį manytina, jog esant teigiamam ekspertų vertinimui dėl internetinio balsavimo, galima būtų visuomenėje sukurti stipresnį pasitikėjimo rinkimais modelį. Visuomenėje susidarytų balansas tarp pasikliovimo rinkimų sistema tuo atveju, kai asmenys nesigilina į rizikas ir pasitikėjimo, kai asmenys priima sprendimą dėl balsavimo būdo įvertinęs galimas rizikas.

1.3.2. Internetinis balsavimas kaip priemonė rinkimų prieinamumui

Bandytas modernizuoti tradicinį balsavimą pritaikant jį prie technologijų raidos tapo rimta mokslinių tyrimų sritis visame pasaulyje, pvz., bankai, oro linijos, valstybinės institucijos pradėjo naudoti kompiuterines programas, kad vartotojams būtų lengviau naudotis jų paslaugomis ir pan.

Pastangos modernizuoti viešąjį sektorių, kurios dedamos daugelyje šalių, neatsiejamos nuo e. valdžios kūrimo idėjos. Internetas tampa pagrindine komunikacine priemone teikiant visuomenei e. valdžios paslaugas. Nepaisant laiko, geografinių barjerų bei piliečių aktyvumo dalyvaujant valdymo procesuose, jis sudaro palankias sąlygas piliečių ir valdžios bendravimui (Garuckas R., Kaziliūnas A., 2008, p. 60).

Tačiau motyvai diegti elektroninį balsavimą daugelyje šalių išlieka pakankamai svarūs. Jungtinės Amerikos valstijos išskiria šiuos motyvus:

- sumažinti rinkimų išlaidas;
- padidinti rinkėjų aktyvumą rinkimuose tiek šalies viduje, tiek užsienyje;
- greitesni ir patikimesni rinkimų rezultatai (negaliojančių balsų skaičius, tyčinis ar ne. Apie 5 % balsų yra nesuskaičiuojami arba laikomi negaliojančiais dėl kelių priežasčių– jie arba neteisingai užpildyti, arba pasimeta balsuojant paštu);
- internetinė sistema yra labiau prieinama, ji galėtų palengvinti registracijos ir balsavimo procesus (ilgos eilės, dokumentų pildymas ir pan.). Tokia sistema taip pat padėtų studentams, pagyvenusiems ir sergantiems žmonėms, gyvenantiems užsienyje ir tiems, kurie rinkimų dieną negali atvykti į rinkimų apylinkes balsuoti.

Teigiama, kad „popierinis“ balsavimas yra visiems daugiau žinomas, jis leidžia lengviau identifikuoti rinkimų pažeidimus, kadangi toks balsavimo būdas egzistuoja labai seniai. Tai leidžia lengviau stebėti ir valdyti visą sistemą. Tačiau elektroninė sistema taip pat palengvina skaičiavimo procesus, nes ji gali būti automatiškai atnaujinama.

Šalys, kurios vykdo internetinio balsavimo pilotinius projektus, turi būti labai atsargios. Pirma nesėkminga patirtis, bandant integruoti naują balsavimo būdą, gali pakreipti rinkimų dalyvius prieš inovatyvią technologiją taip, kad gali būti labai sunku atitaisyti žalą.

Reikia pripažinti, kad internetinio balsavimo šalininkų pozicija, jog šis balsavimo būdas padidins rinkėjų aktyvumą, vis dažniau sulaukia kritikos. Kaip pavyzdys pateikiama Šveicarija, kurioje ankstyvųjų bandymų metu padidėjęs rinkėjų aktyvumas krito, vos pasibaigus smalsumui dėl naujosios sistemos (The Economist interneto svetainė, žiūrėta 2013-03-01). Taip pat pažymėtina, kad nenorintys balsuoti retai pažymi, jog balsavimo patogumas yra pagrindinė to priežastis. Panašios išvados buvo padarytos ir D. Bochsler'io, kuris įvertinęs 2007 m. vykusius Estijos Parlamento rinkimus, rašė: „Rezultatai neleidžia teigti, kad internetinio balsavimo įdiegimas galėjo padidinti rinkėjų aktyvumą. Tuo tarpu atrodo, kad su keletu galimų išimčių, balsai atiduoti internetu būtų buvę atiduoti apylinkėse, jei nebūtų įvesta internetinio balsavimo galimybė“ (Bochsler D., 2010, p. 20).

Aukščiau išdėstytus teiginius patvirtina ir 2011m. Estijos Parlamento rinkimai. Internetu balsavusių asmenų skaičius žymiai išaugo (2007 m. – 30 243, o 2011 – 140 764), bet bendras rinkėjų aktyvumas, palyginti su 2007 m., padidėjo nežymiai (61,9% – 2007 m. ir 63,5% – 2011 m.). Tai leidžia daryti prielaidą, kad balsavusieji iki internetinio balsavimo įvedimo paprasčiausiai renkasi naują formą.

Autorės nuomone, internetinių rinkimų įvedimas neturėtų būti skatinamas vien dėl galimai didesnio rinkėjų aktyvumo. Kaip buvo pažymėta šioje darbo dalyje, nors internetinio balsavimo šalininkai dažnai vartoja tai kaip vieną pagrindinių argumentų, tačiau praktiniai pavyzdžiai rodo, kad dažniausiai naują balsavimo būdą perima aktyviausia visuomenės dalis, kuri ir iki internetinio balsavimo įdiegimo išreiškė savo valią. Tačiau žiūrint plačiau, atsiradusi naujoji balsavimo forma per ilgesnį laikotarpį gali padidinti bendrą pasitikėjimą rinkimais, t.y., rinkėjams atsiranda galimybės balsuoti greičiau, balsuoti galima ir ne savo gyvenamojoje vietoje, kas didina norinčių balsuoti galimybes išreikšti savo valią.

1.3.3. Internetinio balsavimo saugumas, galimybė iššūkį paversti privalumu

Internetinio balsavimo saugumas yra viena dažniausiai oponentų įvardijamų priežasčių siekiant stabdyti internetinio balsavimo įvedimą. Reikia pripažinti, kad bet kuri veikla internete yra siejama su tam tikra rizika, tas pats pasakytina ir apie internetinį balsavimą.

Internetinio balsavimo saugumo rizikas galima būtų suskirstyti į keletą grupių:

1. Rizika, susijusi su internetinio balsavimo sistemos patikimumu, vidinė sistemos rizika;
2. Rizika, susijusi su poveikiu sistemai iš išorės;
3. Rizika, susijusi su poveikiu balsuojančiam asmeniui.

Šiuo metu galiojanti rinkimų tvarka, kai balsuojama balsą atiduodant rinkimų apylinkėse, balsuojant iš anksto ar balsuojant namuose, taip pat yra veikiami įvairiausių rizikos faktorių:

1. Sistemos vidinės rizikos. Balsų skaičiavimo procese padaromos klaidos ar piktybiniai pažeidimai (pvz., nesuskaičiuoti balsai);
2. Rizikos gabenant balsavimo biuletenius su atiduotais balsais, pvz., po balsavimo namuose ar išankstinio balsavimo atveju;
3. Poveikis balsuojantiems asmenims – balsų pirkimas ar neleistina įtaka balsuojančiam asmeniui.

Lyginant esamą balsavimo sistemą bei balsavimą internetu matyti, kad tiek vienu, tiek kitu atveju yra neišvengiamos rizikos, tačiau svarbu įvertinti, koks galimas realus jų poveikis

galutiniams rezultatams bei koks rizikos laipsnis yra priimtinas visuomenei įvedant internetinį balsavimą.

Tinkamas būdas įvertinti (balsavimo būdo) grėsmes, jų tikimybę ir dydį turi pateikti ir priemonės grėsmių mažinimui. Identifikuotos ir kiekybiškai įvertintos grėsmės gali būti palygintos su galimais laimėjimais ir tada rizikos ir laimėjimai gali būti naudojami priimant sprendimą dėl balsavimo būdo (Nevo S., Kim H., 2006, p. 3).

Didžiausia problema, siekiant palyginti grėsmes ir laimėjimus naudojant skirtingus balsavimo būdus, iškyla todėl, kad balsavimas naudojant popierinį biuletenį ir internetinį balsavimą technologiškai labai skiriasi ir juos sunku įvertinti.

Šiame darbe siekiama palyginti galimas balsavimo būdų rizikas, jas autorė suskirsto į sistemos rizikas, t.y., rizikas, kurios gali atsirasti dėl blogo sistemos vidinio veikimo; išorines rizikas – kai sistema gali būti paveikta išorinių faktorių, ir rizikas, susijusias su poveikiu balsuojančiam asmeniui.

Kadangi Lietuvos atveju išankstinis balsavimas atliekamas analogišku būdu kaip ir balsavimas apylinkėse, o balsavimo namuose atvejai nėra ypatingai dažni, šioje darbo dalyje lyginamas tik balsavimas apylinkėse ir internetinis balsavimas.

Vidinės sistemos rizikos balsavimo apylinkėse ir internetinio balsavimo atvejais. Balsavimo apylinkėse atveju vidinės sistemos rizikos gali pasireikšti dėl apylinkėse ir apygardose dirbančių žmonių klaidų, nekompetencijos ar sąmoningo siekio pakeisti rinkimų rezultatus. Lietuvoje yra nemažai pavyzdžių, kai dėl įvairių priežasčių balsai buvo netinkamai suskaičiuoti ar supainioti. Tokius sistemos vidinius trūkumus galima pašalinti perskaičiuojant balsus rinkimų apygardose ar Vyriausioje rinkimų komisijoje, tačiau tai padaryti visuotiniu mastu yra labai brangu ir užima pakankamai daug laiko. Tuo atveju, jei balsavimo biuleteniai yra sugadinami juos padarant negaliojančiais, nustatyti galutinius rezultatus gali tapti ypač sunku ar net neįmanoma.

Balsuojant internetu taip pat yra vidinės sistemos rizikos, pirmiausia – techninio gedimo rizikos, kai sistema negali efektyviai veikti ir mažiau tikėtinas sąmoningas sistemos kūrėjų poveikis, siekiant suklastoti rezultatus. Sunkiausia būtų apsisaugoti nuo sąmoningo poveikio serveriams ir juose esantiems žmonių, kurie jais dirba, duomenims (Jefferson D.R., Rubin A.D., Simons B., Wagner D., 2004). Pirmuoju atveju riziką galima sumažinti tobulinant techninę įrangą. Taip pat rizika paveikti bendrus rezultatus sumažinama, jei internetinis balsavimas vyksta iš anksto ir net esant sistemos gedimui balsavimą galima atlikti balsavimo apylinkėse. Antruoju atveju riziką sumažinti galima atliekant išankstinį sistemos auditą, kai nepriklausomi nuo kūrėjų vertintojai peržiūri sistemos efektyvumą bei jos bendrą veikimą.

Išorinės sistemos rizikos. Internetinio balsavimo atveju didžiausia rizika yra laikomas išorinis poveikis sistemai. Autoriai pažymi, kad technologinės grėsmės internetiniam balsavimui gali būti kompiuterių sistemos darbo sutrikdymas (angl., DoS) ir Ddos (angl., distributed Dos) serverių atakos, „Trojos arklių“ (angl., Trojan horses) ir šnipinėjimo (angl., spyware) programos, kuriomis siekiama pakeisti ar sužinoti balsavimo rezultatus, kompiuteriniai virusai ar kirminai (angl. worms), balsavusiųjų duomenų vagystės ir balsavusiųjų asmens duomenų vagystės (Smith A.D., 2005, p. 219-246).

DoS ir DDoS atakos gali sutrikdyti internetinio balsavimo paslaugos tiekimą, tai gali apsunkinti bendrą balsavimo procesą. Šios atakos gali būti organizuojamos iš užsienio šalių, tai apsunkina galimybes nuo jų apsisaugoti, tačiau bendrą riziką galima sumažinti organizuojant balsavimą internetu iš anksto. Tokiu atveju net ir sutrikdžius internetinio balsavimo paslaugos teikimą būtų galima balsuoti balsavimo apylinkėse.

„Trojos arklių“, šnipinėjimo programų bei kitų virusų rizikos lygis gali būti mažinamas tinkamai prižiūrint vartotojų kompiuterius, tačiau tai gali būti sudėtinga įgyvendinti, kadangi skiriasi vartotojų kompiuterinio raštingumo lygis.

Duomenų vagystės ir balsavusiojo asmens duomenų vagystės atvejais rinkimų rezultatai nėra tiesiogiai paveikiami, tačiau gali sumažinti bendrą pasitikėjimą internetiniu balsavimu ir jo saugumu.

Išorinis poveikis balsuojant apylinkėse taip pat galimas, pvz., manipuliuojant rinkėjų sąrašais ir taip ribojant dalies asmenų teisę balsuoti, organizuojant įstatymais draudžiamą rinkėjų vežimą į balsavimo apylinkes ir taip dirbtinai didinant rinkėjų aktyvumą bei kitais neleistiniais būdais. Užkirsti kelią šioms rizikoms galima stiprinant rinkimų komisijų organizacinę struktūrą.

Rizikos, susijusios su poveikiu balsuojančiam asmeniui. Balsuojant internetu asmenims gali būti daromas įstatymais draudžiamas poveikis, siekiant paveikti ar pakeisti jų apsisprendimą balsuojant. Analogiškas poveikis gali būti daromas ir balsuojant apylinkėse, tačiau šiuo atveju jį galima lengviau pastebėti. Kaip rizikos mažinimo būdas internetinio balsavimo atveju dažniausiai nurodoma galimybė savo balsą iš naujo atiduoti internetu arba galiausiai tai padaryti balsavimo apylinkėje, tokiu atveju galioja paskutinysis balsavimas.

1 lentelė. Balsavimo rizikos

Rizikos	Balsavimas apylinkėse	Internetinis balsavimas
Vidinės sistemos rizikos	Žmogiškosios klaidos, sąmoningas siekis suklastoti rezultatus.	Techniniai gedimai, sistemą aptarnaujančių žmonių poveikis jai.
	Organizuojant rinkimus abiem būdais yra galimybė sistemą paveikti ir iškraipyti rezultatus. Internetinio balsavimo atveju, balsavimą organizuojant prieš balsavimą apylinkėse, rizikas	

	galima žymiai sumažinti, tuo pačiu būtų palengvinamas darbas rinkiminėse apylinkėse dėl sumažėsiančio rinkėjų srauto.	
Išorinės sistemos rizikos	Manipuliacijos rinkėjų sąrašais, neteisėtas rinkėjų vežimas į apylinkes.	Ddos serverių atakos, „Trojos arkliai“ ir kitos kenkėjiškos programos, asmens duomenų vagystės.
	Išorinės internetinio balsavimo grėsmės galima minimizuoti naudojant techniškai tvarkingą įrangą bei vykdant išankstinį internetinį balsavimą. Išorinės sistemos rizikos balsavimo apylinkėse atveju yra mažai nagrinėtos, todėl sunku įvertinti jų realų poveikį rezultatams.	
Rizikos susijusios su poveikiu balsuojančiam asmeniui	Balsų pirkimas, neleistina agitacija.	Balsų pirkimas, neleistina agitacija.
	Tiek balsuojant apylinkėse, tiek ir internetu galimas poveikis rinkėjams, tačiau balsuojant internetu galima lengvai perbalsuoti, taip sumažinant minėto poveikio rizikas.	

Šaltinis: parengta autorės

Kiekvienas balsavimo būdas yra siejamas su rizika, kad gali būti paveikti balsavimo rezultatai arba padarytas kitas neleistinas poveikis, pvz., pavogti asmens duomenys ar atskleistas balsavimo slaptumas. Autoriai yra išsamiai ištyrę grėsmes, susijusias su internetinio balsavimo rizikomis, šiuo atveju rizikos balsavimo apylinkėse metu yra net mažiau analizuojamos ir visuomenės suprantamos kaip priimtinos, nes sunkiai išvengiamos. Internetinio balsavimo atveju didelė dalis rizikų nėra grėsmė galutiniams balsavimo rezultatams, pvz., DdoS atakos arba asmens duomenų vagystės, nors tokie išpuoliai ir sutrikdytų patį procesą. Tradicinio balsavimo metu taip pat galima sutrikdyti procesą, pvz., sutrikdant elektros tiekimą pastatams, kuriuose yra įsikūrusios rinkimų apylinkės, arba asmens duomenys gali būti pavogti iš apylinkių, tačiau visuomenei tokios rizikos suvokiamos kaip mažai tikėtinos ir jos nėra sureikšminamos.

Lygiagrečiai įvedus abu balsavimo būdus galima realiai suvaldyti įvairius rizikos faktorius. Sutrikus išankstiniam balsavimui internetu, išliktų galimybė balsuoti rinkimų apylinkėse, o internetinis balsavimas galėtų būti panaudotas stichinių nelaimių metu, kai tradicinis balsavimo būdas tampa sunkiai prieinamas (The Huffington Post interneto svetainė, žiūrėta 2013-03-11).

Apibendrinus informaciją galima teigti, jog Lietuvoje įvedus abu balsavimo būdus sumažėtų netinkamo balsų suskaičiavimo tikimybė, nes internetinio balsavimo atveju tai būtų atliekama automatiškai, o sumažėjus atiduodamų apylinkėse balsų skaičiui, palengvėtų darbas ir biuletenius skaičiuojantiems bei juos tikrinantiems asmenims. Privalumu taptų ir galimybė balsuoti kelis kartus, nes esant neleistinam poveikiui balsuojančiam asmeniui balsą būtų lengva atiduoti iš naujo ir tai galėtų ženkliai sumažinti sukčiavimo atvejus.

2. INTERNETINIO BALSAVIMO DIEGIMAS IR POVEIKIS EUROPOS VALSTYBĖMS

Šiame skyriuje bus pateikta informacija apie Estijos bei Norvegijos balsavimo internetu rinkimų praktiką. Taip pat bus aptartos balsavimo internetu diegimo galimybės Lietuvoje.

2.1. Internetinio balsavimo diegimas Estijoje

Estija yra laikoma internetinio balsavimo pradininke pasaulyje. Pirmą kartą internetinis balsavimas Estijoje buvo pritaikytas 2005 m. vietos savivaldos rinkimuose ir yra naudojamas iki šiol.

Vertinant Estijos patirtį galima išskirti 4 bruožus, kodėl balsavimas internetu tampa tinkama balsavimo alternatyva: plačiai išvystytas interneto prieinamumas, tinkama teisinė struktūra, identifikavimo sistema, politinė kultūra, kuri palaiko balsavimą internetu (Alvarez R. M., Hall T. E., Trechsel A. h., 2008, p. 6).

Diegiant internetinį balsavimą Estijoje buvo susidurta su techninėmis kliūtimis: kaip užtikrinti reikiamą rinkėjų autorizaciją, balsavimo slaptumą, saugų duomenų perdavimą ir apdorojimą, tam buvo pasiūlyti įvairūs techniniai sprendimai. Tačiau skirtingai nei elektroninio balsavimo, kai nenaudojamas nuotolinis balsavimas, atvejais, internetinio balsavimo rengėjai susidūrė su žymiai daugiau teisinių, politinių ir socialinių problemų. Tam, kad internetinis balsavimas būtų pateisinamas, reikėjo iš naujo aiškinti slapto balsavimo principą, įvertinti galimybes balsuoti kelis kartus ir priimti kaip galiojantį tik paskutinįjį balsą. Internetinio balsavimo rengėjai turėjo įvykdyti ne vieną viešą pristatymo kampaniją tam, kad rinkėjai pasitikėtų sukurta balsavimo sistema bei būtų tikri, kad jų balsas bus teisingai įskaičiuotas. Politikams taip pat teko atsižvelgti ir į galimai didėjančią balsų pirkimo riziką bei sukurti sprendimus, kaip išvengti galimos rizikos.

Estijoje įvedus skaitmenines identifikavimo korteles atsivėrė plačios galimybės panaudoti šį identifikavimo būdą paslaugoms, kurios buvo naudojamos dar prieš internetinio balsavimo įvedimą. Pradžioje buvo leista piliečiams ir suinteresuotiems asmenims apsiprasti su jomis, naudojantis visai kitomis paslaugomis.

Kitais žodžiais tariant, stiprios interneto balsuotojo autentifikavimo sistemos turėjimas gali būti kritiškai svarbus diegiant saugų internetinį balsavimą, kuriuo pasitiki tiek balsuojantys asmenys, tiek suinteresuoti rinkimų procesu asmenys. Mažai tikėtina, kad tokia balsuojančiojo identifikavimo sistema, kuri yra naudojama Estijoje, būtų vystoma vien tik dėl internetinio balsavimo. Dažniausiai vyriausybės tokias identifikavimo sistemas įgyvendina siekdamos piliečių

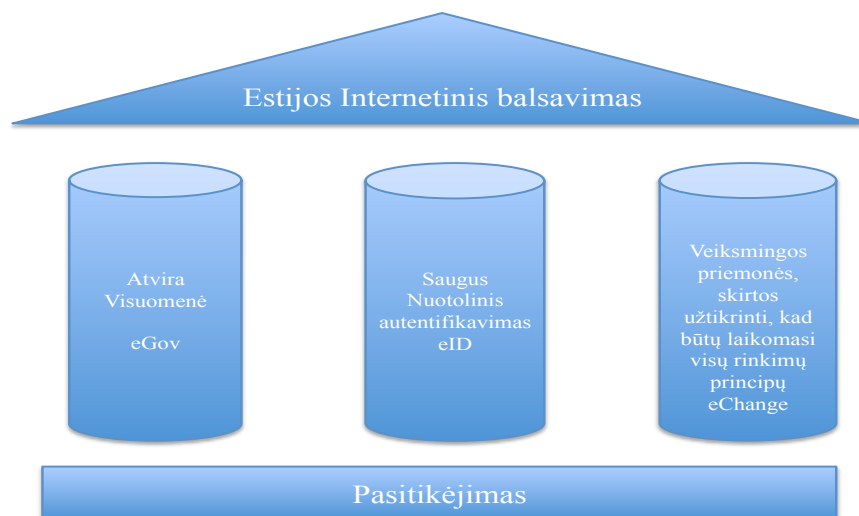
sąveikos su Vyriausybe kitais būdais, pvz., mokėti baudas, rinkliavas ir mokesčius, bibliotekų paslaugoms ir pan.

Diegiant internetinį balsavimą Estijoje buvo susidurta su analogiška problema. Nustačius, kad asmuo gali balsuoti keletą kartų (taip nustatyta Estijoje), kilo klausimas, ar taip nėra pažeidžiamas lygios rinkimų teisės principas. Priėmus įstatymą, kuris numatė galimybę balsuoti elektroniniu būdu, keletą kartų Estijos Respublikos prezidentas kreipėsi į Aukščiausiąjį Teismą prašydamas išaiškinti, ar tai nesuteikia privalumo balsuojantiems elektroniniu būdu (Pettai V., 2006, p. 1098), kuris pažeistų lygybės principą. Tačiau Estijos Aukščiausiasis Teismas išaiškino, jog principas vienas žmogus – vienas balsas nėra pažeidžiamas, nes skaičiuojamas tik paskutinysis asmens balsas (Pettai V., 2006, p. 1098), atitinkamai ir lygybės principas išlieka galiojantis aptariamoje situacijoje.

Estijoje ir kitose valstybėse sprendžiant šią problemą buvo nuspręsta sudaryti rinkėjams galimybę balsuoti keletą kartų, taip pat buvo nustatyta, kad balsavimas iš anksto apylinkėje tradiciniu būdu anuliuoja balsus, atiduotus internetu. Rinkėjai Estijoje gali balsuoti internetu per visą balsavimo internetu periodą tiek, kiek nori. Tokiu atveju balsų pirkimas tampa beprasmis, nes rinkėjas gali balsuoti keletą kartų išreikšdamas savo tikrąją valią, o balsavimas tradiciniu būdu turi prioritetą elektroninio balsavimo atžvilgiu.

Balsavimas internetu Estijoje nuo pirmojo bandymo įvyko jau 5 kartus, pagal jų rinkimų komisijos pateikiamas ataskaitas rinkėjų aktyvumas balsuojant internetu iki šiol kilo. 2005 metais vietos savivaldos rinkimuose internetu balsavo 1,9 % rinkėjų, 2007 metais rinkimuose į Parlamentą balsavo 5,5%, 2009 metais Europos Parlamento rinkimuose – 14,7%, o tais pačiais metais vietos savivaldos rinkimuose balsavo jau 15,8% rinkėjų. 2011 metais rinkimuose į Parlamentą iš viso internetu balsavo 24,3% (e-ESTONIA interneto svetainė, žiūrėta 2013-02-13).

Tiesioginis pasitikėjimo ryšys su nuotoliniu internetiniu balsavimu buvo pagrįstas moksliniais tyrimais. Trys pagrindiniai veiksniai, kurie kuria ir išlaiko pasitikėjimą internetiniu balsavimu Estijoje atsispindi paveiksle Nr. 2. (Laud P., 2011, p. 5)

Šaltinis: P. Laud, Information Security Technology for Applications 16th Nordic Conference on Secure IT Systems, NordSec 2011, Tallinn, Estonia, October 26-28, 2011, p. 5

2 pav. Pasitikėjimo i. Balsavimu Estijoje piramidė

Tai, kad rinkėjams yra sudaryta galimybė rinktis balsavimo būdą, iš kelių balsavimo alternatyvų, sutvirtina bendrą visuomenės pasitikėjimą valdžia, rinkimais bendrai ir skatina rinkėjus išlikti pilietiškus. Estijos rinkėjai gali pasirinkti balsavimo būdą iš kelių alternatyvų: balsavimas internetu, išankstinis balsavimas, balsavimas užsienyje, balsavimas laivuose bei balsavimas rinkimų dieną. Rinkimų dieną visi piliečiai gali balsuoti tik balsavimo apylinkėse arba namuose. Tiek Estija, tiek Norvegija yra įteisinusios balsų atnaujinimo galimybę. Rinkimus organizuojančios institucijos Estijoje pabrėžia, jog balsavimo proceso priežiūrai samdo tarptautinę audito įmonę, tačiau jos vaidmuo apsiriboja paties proceso vykdymo priežiūra.

Mokslininkai, išanalizavę Estijos patirtį, pateikia išvadas bei siūlymus, kaip balsavimas internetu taptų patrauklesnis ir priimtinesnis visuomenei (E-voting.CC interneto svetainė, žiūrėta 2013-03-01):

- *Balsuojančiųjų švietimas ir informavimas yra būtini elementai, siekiant modernizuoti rinkimų procesą.*
- *Jaunieji rinkėjai turi būti pritraukiami kitomis formomis.*
- *Internetinis balsavimas gali būti priemonė išsaugoti rinkėjų aktyvumą, tuo pačiu tai papildomas piliečiams patogus būdas dalyvauti rinkimuose.*

- *Nuolatinis internetu atiduotų balsų augimas per šešerius metus parodo piliečių poreikį turėti lankstų ir lengvą būdą dalyvauti rinkimuose.*
- *Apie 25 % internetu atiduotų balsų Estijoje aiškiai parodo, kad yra kelių balsavimo būdų poreikis, norint išlaikyti rinkėjų aktyvumą.*

Pažymėtina, jog Estija, kurdama lengvai naudojamą ir efektyvią balsavimo internetu sistemą, dėjo daug pastangų, tai rodo per kiekvienes rinkimus didėjantis rinkėjų skaičius (per rinkimus, vykusius iki 2011 metų; duomenys buvo pateikti anksčiau). Vadinasi, Estijos rinkėjai pasitiki bei pritaria balsavimui internetu, kaip papildomam balsavimo būdui.

2.2. Internetinio balsavimo diegimo galimybės Norvegijoje

Norvegija iš viso atliko 4 pilotinius e. balsavimo bandymus, balsuojant kontroliuojamoje aplinkoje. (Ministry of Local Government and Regional Development, Report, 2006, p. 25). 2003 metais bandomasis e. balsavimo projektas buvo vykdomas 3 savivaldybėse (Vollan K., 2005, p. 17). Rinkėjams buvo sudaryta galimybė pasirinkti, kaip balsuoti - tradiciniu būdu ar pasirenkant balsavimo mašiną (naudojant balsavimo korteles, angl., smart card). Projektas, nors ir buvo „dalinais ribotais“ (balsavimo mašinos buvo išskirstytos praktiškai po vieną kiekvienai apylinkei), tačiau žmonės buvo linkę išbandyti naują metodą. Pagrindine tokio balsavimo būdo pasirinkimo priežastimi buvo įvardijamas balsavimo būdo naujumas (Ministry of Local Government and Regional Development, Report, 2006, p. 26). Rinkėjai, kurie pasirinko balsuoti tradiciniu būdu, teigė, kad jie nepitaria elektroninio balsavimo idėjai, kiti sakė, jog neturi laiko, trečiai grupei tai atrodė sudėtinga, ketvirtoji grupė respondentų teigė, jog jiems trūko informacijos, nemoka naudotis kompiuteriu ir pan.

2004 metais Norvegijos Vietos valdžios ir regioninės plėtros ministerija sudarė darbo grupę, siekdama išsiaiškinti, kaip elektroninių paslaugų vartojimas galėtų būti panaudotas balsuojant nacionaliniuose ir vietos valdžios rinkimuose, nustatyti kokios yra Norvegijos galimybės įvesti elektroninį balsavimą, rekomenduojant tinkamiausią sistemą.

Nepaisant to, jog balsavimo apylinkėse balsavimas buvo vykdomas naudojant balsavimo mašinas, rinkėjų, kurie pasinaudojo tokia balsavimo galimybe, buvo klausiama, ar jie pasinaudotų galimybe balsuoti internetu (šiuo atveju autoriai išskiria, jog rinkėjams nebuvo pristatyti šio balsavimo būdo privalumai bei trūkumai). Aštuoni iš dešimties pozityviai pasisakė už balsavimo internetu įvedimą (asmenys iki 44 metų). 56 procentai 45–66 amžiaus grupėje palaikė tokia balsavimo idėją. 67 metų ir daugiau amžiaus grupėje balsavimą internetu palaikė tik 18 proc. Kaip ir daugumoje valstybių pastebima, jog aukštesnį išsilavinimą turintys piliečiai apie balsavimą

internetu atsiliepia pozityviau, negu žemesnį išsilavinimą turintys asmenys (Ministry of Local Government and Regional Development, Report, 2006, p. 27).

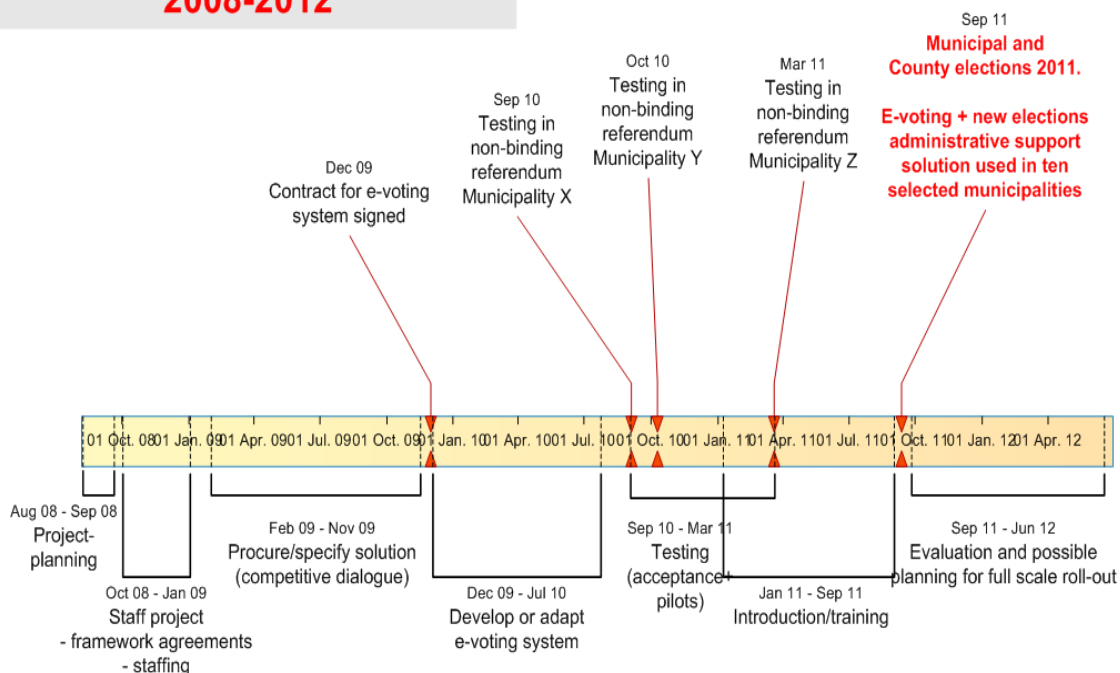
Balsavimo internetu pradžia Norvegijoje galima laikyti 2008 metus, kada Norvegijos Vyriausybė su Norvegijos Parlamento palaikymu priėmė sprendimą išbandyti balsavimą internetu vietos savivaldos rinkimuose 2011 metais (pažymėtina, jog išankstinis balsavimas internetu buvo vykdomas vieną mėnesį – nuo rugpjūčio 9 iki rugsėjo 9 dienos).

Rinkėjams, kurie negalėjo ar neturėjo galimybės balsuoti išankstiniame balsavime ar balsuoti rinkimų dieną, buvo suteikta galimybė balsuoti paštu. Balsavimas paštu Norvegijoje buvo įvertintas kaip atitinkantis pagrindinius balsavimo principus, todėl tai nesukėlė didesnių klausimų ir diskusijų, dėl ko turėtų būti atmesta galimybė balsuoti internetu (Esteve J. B., Goldsmith B., 2012, p. 6).

Atlikus internetinio balsavimo Norvegijoje vertinimą buvo pripažinta, kad slapto ir laisvo balsavimo principai, kurie yra apibrėžti Europos Tarybos rekomendacijose, nėra pažeidžiami. Tai daugiausiai buvo siejama su tuo, jog rinkėjams suteikiama galimybė perbalsuoti, o viršenybę turi balsavimas apylinkėse, jei rinkėjas rinkimų dieną nusprendžia savo balsą atiduoti tokiu būdu.

Siekdama sukurti visuomenės pasitikėjimą internetiniu balsavimu, Norvegijos Vyriausybė iki 2011 m. bandomojo balsavimo internetu projekto visus svarbiausius dokumentus, technines detales paskelbė viešai. Daugelis pirmaujančių šalių e. balsavimo srityje nėra linkusios dalintis informacija, kaip veikia jų bandomos sistemos, ypač, kas liečia programos pirminį tekstą (angl. source code). Tačiau norvegų praktikoje yra kiek kitaip. Jų vykdomame projekte E-vote 2011 nurodoma, kad programinės įrangos tiekėjas privalo sudaryti sąlygas viešam programos pirminio teksto prieinamumui. Šis žingsnis parodo, jog jie siekia viešumo ir skaidrumo. Tačiau dauguma rinkėjų neturi tokios kvalifikacijos, kad susidarytų kvalifikuotą nuomonę apie sistemos tinkamumą vien pasižiūrėję į programos pirminį tekstą. Svarbiausia užtikrinti, kad kompetentingų žmonių grupės dėtų pastangas tikrinant šio teksto kokybę. Aktyvus piliečių informavimas, vengiant netikėtumo efekto, kai piliečiai nėra supažindinami su valstybės valdžios institucijų iniciatyvomis, Norvegijos piliečiams nėra svetimas. Piliečiai taip pat galėjo viešai matyti visus pagrindinius naujo balsavimo būdo projekto etapus (paveikslas Nr. 3 Pagrindiniai Norvegijos balsavimo internetu būdo etapai).

Main project milestones 2008-2012

Šaltinis: http://www.regjeringen.no/upload/KRD/Kampanjer/valgportal/evalg/Tidslinje_evalg_febr11_english.pdf

3 pav. Pagrindiniai Norvegijos balsavimo internetu būdo etapai

Pagrindiniai nuotolinio e. balsavimo iššūkiai, kurie buvo įvardinti Norvegijos Vietos valdžios ir regioninės plėtros ministerijos pranešime (Norvegijos informacijos iš Vyriausybės ir ministerijų interneto svetainė, žiūrėta 2013-03-13), yra šie:

- tikrinimas (auditavimas)
- balsų pardavimas ir pirkimas
- prievarta/šeimos nuomonės formavimas
- kompiuterių saugumas
- balsų anonimiškumas
- atakų mastai.

Kiekvienam iš šių iššūkių yra parengtas detalus paaiškinimas, kuris galimai daro įtaką visuomenės požiūriui bei i. balsavimo tolesniam diegimui šalyje.

2011 metais balsavimo internetu projektas Norvegijoje sulaukė didelio rinkėjų pasitikėjimo rinkimų procesu. 92 procentai pilotinių savivaldybių rinkėjų pasisakė už balsavimą internetu. Jų nuomone, tai lengvas ir patogus būdas atiduoti savo balsą. Pilotinių savivaldybių rinkėjai kaip labai gerą pavyzdį įvardino tai, jog negalią turintys žmonės pirmą kartą galėjo savarankiškai balsuoti vieni be kitų pagalbos (aklieji ir silpnaregiai rinkėjai).

Buvusių pilotinių bandymų vertinimas parodė, kad rinkėjai pilotinėse savivaldybėse nebuvo linkę pažeisti slapto balsavimo principo dažniau nei kiti rinkėjai likusiose savivaldybėse. Taip pat balsavusieji internetu nebuvo labiau veikiami neteisėtai iš jų nebuvo bandoma pirkti balsų dažniau, negu iš kitų balsavusiųjų.

Mokslininkai pažymi, kad internetinio balsavimo pilotiniai tyrimai iškėlė keletą klausimų, į kuriuos vertinimas neatsakė ir tam yra reikalingi tolesni pilotiniai bandymai bei tyrimai. „Mes per mažai žinome ar internetinis balsavimas gali paveikti rinkėjų aktyvumą ilgame laikotarpyje. Dar daugiau, asmenų grupės, kurios pasirenka balsuoti internetu palaipsniui gali kisti.“ (Norvegijos informacijos iš Vyriausybės ir ministerijų interneto svetainė, žiūrėta 2013-02-01).

Vertinant Norvegijos patirtį pažymima, kad „Žmonės, turintys aukšto lygio pasitikėjimą viena institucija, linkę pasitikėti kitomis institucijomis, o nepasitikėjimas vienu yra susijęs su nepasitikėjimu kitais“ (Christensen T., Lægred P., 2003, p. 23). Pasitikėjimas balsavimu internetu yra neatskiriamas nuo bendro pasitikėjimo Vyriausybės institucijomis. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos duomenimis, Norvegija yra viena iš šalių, kuriose Vyriausybės institucijomis pasitikima labiausiai (Esteve J. B., Goldsmith B., 2012, p. 26). Aukštas pasitikėjimo lygis viešojo administravimo sektoriumi persiduoda ir pasitikėjimui balsuojant internetu.

Apibendrinant teigiamą Norvegijos patirtį matomos maksimalios valstybės paskirtų institucijų pastangos, kad balsavimas internetu taptų dar vienu patogiu ir saugiu būdu piliečiams atiduoti savo balsą. Ši šalis dėjo dideles pastangas mokyti ir informuoti su rinkimais susijusius asmenis apie balsavimo internetu funkcionavimą, pristatydamą medžiagą rinkimų stebėtojams ir dalyviams. Daugeliu požiūrių Norvegijos balsavimo internetu pavyzdys yra vienas išsamiausių bandymų įgyvendinti skaidrią internetinio balsavimo sistemą.

2.3. Internetinio balsavimo diegimo galimybės Lietuvoje

„Lietuvoje, kaip ir daugelyje ES valstybių, kol kas vykdomi daugiausia e. valdžios įgyvendinimo projektai, kurių tikslas yra viešųjų paslaugų perkėlimas į e. erdvę arba tam tikrų vidinių valdžios institucijų funkcijų automatizavimas.“ (Petrauskas R., Malinauskienė E., 2009, p. 4).

Vertinti Lietuvos praktiką yra sudėtinga, nes faktinio balsavimo internetu šiuo metu nėra, kaip nebuvo ir realaus pilotinio bandymo, todėl, autorės nuomone, visuomenės nuomonės apklausų rezultatai gali nesutapti su realia situacija įvedus internetinį balsavimą. 2012 m. rugsėjo 16–28 d. Rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ atliktas visuomenės nuomonės

tyrimas parodė, kad dalis anksčiau nebalsavusių asmenų (25,9%, kurie niekada nebalsuoja ir 28,3%, kurie balsuoja retai) pasinaudotų internetiniu balsavimu.

2 lentelė. Visuomenės nuomonės tyrimas. Klausimas. Jei šiuose Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose būtų galimybė balsuoti internetu, ar Jūs balsuotumėte internetu ar sena tvarka (rinkimų apylinkėje)?

	Ar Jūs paprastai balsuojate (dalyvaujate) rinkimuose?				
	Taip, visada balsuoju	Dažniausiai balsuoju	Retai balsuoju	Niekada nebalsuoju	N/N
Internetu	25,3%	28,8%	28,3%	25,9%	56,3%
Sena tvarka (rinkimų apylinkėje)	71,0%	60,8%	31,9%	6,2%	25,0%
Nebalsuočiau iš viso	0,5%	5,1%	25,7%	53,1%	0,0%
Nežino, neatsakė	3,2%	5,3%	14,2%	14,8%	18,8%

Šaltinis „Baltijos tyrimai“

„Svarbiausia e. valdymo vertybė - abipusis piliečių ir valdžios pasitikėjimas, o mechanizmas šiai vertybei įgyvendinti - tai bendradarbiavimas (darbuotojų, organizacijų) ir dalyvavimas (piliečių, suinteresuotų šalių įtraukimas į valdymą). <...> ir ieškoma naujų sprendimų, kurie skatintų piliečių pasitikėjimą valdžia.“ (Barcevičius E., 2008, p. 97).

Literatūroje ir praktikoje nestinga pavyzdžių, kai inicijuojami e. valdžios projektai nepateisina lūkesčių. Jie ne visada įvykdomi per nustatytą laikotarpį, nepasiekia nustatytų tikslų arba viršija jiems skiriamo biudžeto ribas. Lietuva nėra išimtis.

Lietuvos Respublikoje yra patvirtinta internetinio balsavimo koncepcija, tačiau praėjus 6 metams nuo koncepcijos patvirtinimo internetinio balsavimo technologija Lietuvoje nėra įdiegta. Vyriausioji rinkimų komisija yra puikiai išanalizavusi Estijos praktiką internetinio balsavimo srityje, Lietuvos Respublikos XVI – osios Vyriausybės programoje yra įtrauktos nuostatos dėl tokio balsavimo įdiegimo.

Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos principuose yra nurodyta, kad realizuojant rinkimų principus turi būti užtikrinti tam tikri balsavimo internetu reikalavimai, tokie kaip visuotinė ir lygi rinkimų teisė, turi būti tiesioginiai ir laisvi rinkimai. Internetinis balsavimas turi būti organizuojamas taip, kad balso konfidencialumas būtų išlaikytas bet kurioje procedūros stadijoje, nuo pat rinkėjo tapatybės nustatymo momento. Taip pat turi būti vykdomas skaidrus rinkimų mechanizmas – informacija apie i. balsavimo sistemos funkcionavimą turi būti išplatinta viešai, įvertinta nepriklausomų specialistų ir ekspertų. Rinkėjams turi būti suteikta galimybė pasirasti ir išbandyti naują i. balsavimo sistemą prieš įregistruojant savo balsą. Visiems stebėtojams turi būti suteikta galimybė įstatymo nustatyta tvarka dalyvauti i. balsavime, taip pat rezultatų

nustatymo metu jį stebėti ir komentuoti; balsavimas internetu turi būti tiek skaidrus, kad nekiltų abejonių, kurių negalima logiškai paaiškinti (Valstybės žinios, 2006, Nr. 127-4827).

Slapto balsavimo principas dažniausiai yra pateikiamas kaip pagrindinė kliūtis diegiant internetinio balsavimo sistemas. Slapto balsavimo principo turinys teorijoje atskleidžiamas kaip „asmens valios išraiška, jo valios realizavimo aktas, kurio metu pilietis savo noru, pagal politines pažiūras ir įsitikinimus, atiduoda savo balsą už kandidatą į atstovaujamasias viešosios valdžios institucijas ar kitas renkamas pareigybes. Slaptas balsavimas bus toks rinkėjų valios realizavimo aktas, kurio negalima kontroliuoti“ (Birmontienė T. 2001, p. 628-629). Aptariant valstybės veiksmus, siekiant užtikrinti slapto balsavimo principo įgyvendinimą organizuojant rinkimus, įprastai pabrėžiama, kad slaptumą užtikrina specialių patalpų, kabinų įrengimas arba sąlygų slaptai ir netrukdomai balsuoti sudarymas, (Birmontienė T. 2001, p. 628), tačiau autoriai nevertina galimybės balsuoti už rinkimų apylinkių ribų, nors paprasto balsavimo metu toks balsavimas vyksta rinkėjams balsuojant namuose (Valstybės žinios, 2012, Nr. I-2721).

E. balsavimo atveju galima išskirti dvi situacijas – balsuojama apylinkėse panaudojant elektroninio balsavimo įrangą ir balsuojama rinkėjo laisvai pasirenkamoje vietoje pasitelkiant internetą. Šiose situacijose skiriasi ir problematika, susijusi su slapto balsavimo principu – pirmuoju atveju reikia techninėmis priemonėmis užtikrinti, kad balsavusiojo tapatybė ir jo atiduotas balsas nebūtų susieti. Antruoju atveju situacija yra sudėtingesnė – Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme nustatyta, kad „rinkėjai balsuoja asmeniškai ir slaptai“, tokia pati formuluotė naudojama ir LR Prezidento rinkimų įstatymo 7 straipsnyje bei LR Savivaldybių tarybų rinkimų įstatymo 5 straipsnyje. Nors Lietuvos Respublikos Konstitucijoje minimas tik slaptas balsavimas, tačiau įstatymais ši sąvoka patikslinama. Internetinio balsavimo metu, kai rinkėjas gali pats pasirinkti balsavimo vietą, užtikrinti, kad rinkėjas balsuos asmeniškai vienas, yra neįmanoma.

Principas, kai yra leidžiama balsuoti keletą kartų, o užskaitomas tik paskutinis balsas, nėra svetimas ir Lietuvos rinkimų teisėje. LR Seimo rinkimų 78 str. 1 d. 3 punkte nustatyta, kad nustačius, jog asmuo balsavo paštu ar namuose bei balsavimo apylinkėje, laikoma, kad jo balsavimo paštu ar namuose biuletenis yra negaliojantis, užskaitomas apylinkėje atiduotas balsas (Valstybės žinios, 2012, Nr. I-2721).

Rinkimų rengimo ir vykdymo viešumo principo problema taip pat yra dažnai minima kalbant apie elektroninio balsavimo plėtrą: „Viešumas užtikrina galimybę kontroliuoti rinkimų procesą, daryti jį skaidrų“ (Birmontienė T., 2001, p. 629). Rinkimų ir referendumų metu priimami sprendimai turi ypatingą teisinę ir socialinę reikšmę valstybės gyvenime, todėl viešumui ir skaidrumui skiriamas ypatingas dėmesys. Visuomenėje ypač jautriai reaguojama į galimus ar esamus šio principo pažeidimus.

Analitinėje studijoje „Dėl balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos patvirtinimo“ (Demokratinės politikos instituto interneto svetainė, žiūrėta 2013-01-24), kurią atliko Emilis Dambrauskas, Demokratinės politikos instituto ekspertas, interneto tinklalapių ir sistemų programuotojas, buvo nagrinėta koncepcijos techninių ir saugumo aspektų analizė. Atlikęs analizę autorius pateikia siūlymą atidėti balsavimo internetu įgyvendinimą, nes koncepcijoje „Ligšiolinė reali praktinė Lietuvos ir kitų valstybių patirtis verčia abejoti ar valdžios institucijos turi pakankamą technologinę kompetenciją, kad galėtų pačios užtikrinti internetinės balsavimo sistemos patikimą veikimą.“

Atlikta koncepcijos analizė veda prie išvados, kad „balsavimo internetu koncepcija parengta skubotai bei neatsakingai, joje glūdi itin rimtos spragos. Antra vertus, Lietuvos valstybės institucijų technologiniai gebėjimai įgyvendinti saugaus ir slapto, demokratijos principų nepažeidžiančio balsavimo internetu modelį šiuo metu yra nepakankami“ (Demokratinės politikos instituto interneto svetainė, žiūrėta 2013-01-24). Žvelgiant iš socialinės pusės, analizėje yra paminėta apie piliečių kompiuterinį raštingumą, rinkėjų papirkinėjimą ir galimą vartotojo kompiuterio saugumo ignoravimą bei kylantį klausimą, ar valdžios institucijos turi pakankamą technologinę kompetenciją, kad galėtų užtikrinti internetinės balsavimo sistemos veikimą.

Šio darbo autorės nuomone, tai, kad koncepcijoje yra numatyta galimybė visiems stebėtojams suteikti galimybę įstatymo nustatyta tvarka dalyvauti balsavime internetu, taip pat rezultatų nustatymo metu jį stebėti ir komentuoti, sudaro prielaidą, kad tiek rinkėjai, tiek politikai, tiek visos suinteresuotos grupės galėtų atrinkti pačius geriausius ekspertus, gebančius kompetentingai įvertinti internetinio balsavimo sistemos skaidrumą. Tačiau kaip realiai šį aspektą įgyvendinti bei tinkamai pritaikyti praktikoje, reikėtų detaliau numatyti atitinkamais teisės aktais.

Pažymėtina, jog 2007 m. priimtame Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarime dėl balsavimo internetu diegimo programos patvirtinimo „pagrindiniu tikslu buvo iškeltas rinkėjų skatinimas aktyviau dalyvauti Lietuvos Respublikoje vykšančiuose rinkimuose ir referendumuose, pasiūlius naujas balsavimo formas, kurios būtų pagrįstos naujomis informacijos ir ryšių technologijomis“. Programoje buvo numatytas balsavimo internetu informacinės sistemos sukūrimas ir įdiegimas iki 2008 m. spalio 1 d. bei surengti balsavimo internetu informacinę kampaniją.

Priimti kiti teisės aktai, kurių reikia elektroniniam parašui sėkmingai naudoti, tačiau šiuo metu Lietuvoje nėra bendros ir visiems prieinamos asmens tapatybės nustatymo elektroninėje erdvėje infrastruktūros. Pažymėtina, kad elektroninio parašo technologijos Lietuvoje nėra paplitusios, tačiau siekiama skatinti jas naudoti. Jeigu elektroninio parašo naudotojų atsirastų daugiau, jis turėtų tapti pagrindine asmens tapatybės nustatymo priemone.

Lietuvos gyventojai yra pakankamai konservatyvūs, ypač kai pradedami nagrinėti balsavimo internetu įteisinimo perspektyvų ir pasirinkimo klausimai, tai patvirtina A. Ramonaitės sudaryta lentelė, kurioje palyginamos Estijos bei Lietuvos gyventojų nuomonės dėl balsavimo metodų.

3 lentelė. Rinkėjų nuomonė dėl balsavimo galimybių Lietuvoje 2007 m. ir Estijoje 2005 m.

Kurį balsavimo būdą pasirinktumėte, jei būtų sudaryta galimybė balsuoti internetu?	Estija 2005 m.	Lietuva 2007 m.
Tikrai balsavimą internetu	12 %	15 %
Labiau balsavimą internetu, negu balsavimą apylinkėje	31 %	9 %
Labiau balsavimą apylinkėje negu internetu	19 %	10 %
Tikrai balsavimą apylinkėje	28 %	47 %
Išvis nebalsuočiau	5 %	12 %
Negaliu pasakyti	5 %	7 %

Šaltinis: Ramonaitė A. „Is voting a solution to diminishing voting turnout problem in Lithuania?“ 2009, p. 5

Negalima teigti, jog Lietuvoje balsavimas internetu yra pamirštas. Kol kas dar nėra aišku, koks balsavimo internetu modelis būtų ne tik įteisintas Lietuvoje, bet ir tinkamai priimtas visuomenės, visų suinteresuotų grupių bei politikų. 2010 m. pradėtas vykdyti projektas „E-Seimas“, kuriuo siekiama skatinti visuomenės ir Seimo sąveiką plėtojant el. demokratijos priemones, pavyzdžiui, didinant piliečių informuotumą apie Seimo vykdomą veiklą, sudarant galimybes kreiptis į šią instituciją el. būdu, dalyvauti teisėkūros procesuose ir savarankiškai stebėti kreipimosi nagrinėjimo būseną. Tačiau vienas pirmųjų žingsnių buvo žengtas 2012 metų rudenį, kai Lietuvos gyventojams buvo pateiktas balsavimo internetu idėjos populiarinimo projektas „iVote“, kurio metu siekiama piliečiams pademonstruoti ir leisti patiems išmėginti naują balsavimo būdą.

Šis projektas buvo paremtas Estijoje naudojamu balsavimo internetu modeliu, atsižvelgiant į Lietuvos poreikius bei esamą sistemą. Anot projekto autorių, projektuojant „iVote“ žaidimo modelį buvo išstudijuota balsavimo internetu pasaulio praktika, konsultuotasi su teisės, informacinių technologijų ir kitais rinkimų specialistais.

Žaidimo tikslai jo autorių buvo įvardinti šie:

- Pateikti veikiantį balsavimo internetu modulį ir suteikti galimybę patiems jį išbandyti;
- Populiarinti balsavimo internetu idėją ir dalyvavimą tradiciniuose rinkimuose;
- Atskleisti tokio balsavimo būdo grėsmes ir rizikas;
- Viešai aptarti balsavimo internetu temą, vadovaujantis 360 laipsnių naujienos pateikimo principu; (Portalas delfi.lt, žiūrėta 2013-03-01).

„iVote“ žaidimas nuo realaus balsavimo internetu modelio skyrėsi keliais aspektais. Visų pirma, jį galėjo išbandyti visi, turintys prisijungimą prie elektroninės bankininkystės arba turintys elektroninio parašo sertifikatą. Žaidimo dalyvis parsišę biuletenį galėjo anonimiškai. Realiose rinkimuose gali dalyvauti tik balsavimo teisę turintys asmenys. *Visa kita, t.y., paskutinio balso įskaitymas, balso panaikinimo galimybė ir vartotojo sąsaja, atitinka balsavimo internetu modeliui keliamus reikalavimus* (Portalas delfi.lt, žiūrėta 2013-03-01).

„iVote“ projektas sulaukė tiek kritikos, tiek palaikymo, bet tuo pačiu paskatino visus specialistus viešai atvirai diskutuoti kaip ir ką padaryti, kad kiekvienas jaustųsi atlikęs jam paskirtas pareigas kokybiškai, pilietiškai ir teisingai. Vadinasi, visuomenė nėra visiškai abejinga naujovėms. Tinkamai adaptuota ir tinkamai pateikta sistema tiek visuomenei, tiek ekspertams, tiek politikams, autorės nuomone, yra būtina, norint tokio tipo sistemą pritaikyti realiose rinkimuose. Svarbiausia leisti žmonėms susipažinti su galimomis balsavimo alternatyvomis. Taip pat, autorės nuomone, tokie projektai ar žaidimai turėtų būti vykdomi tik kompetentingų specialistų ir bendradarbiaujant su kompetentingomis institucijomis, kitu atveju atsiranda grėsmė suklaidinti visuomenę, netinkamai pateikiant tokias sistemas bei nesuteikiant galimybės netrukdomai ir nevaržomai išsakyti savo nuomonę.

Šio darbo autorė sutinka su 2008 m. atlikta Elektroninio balsavimo galimybių studijoje išreikšta rekomendacija, kurioje teigiama: „siūlome neįvesti elektroninio balsavimo nacionaliniuose Seimo rinkimuose šalies mastu, prieš tai nepabandžius sistemos mažesnės svarbos rinkimuose ir/arba keliose rinkimų apygardose“ (Ramonaitė A., Barcevičius E., Jurgelevičiūtė D., Medelis Ž., Juozapavičius M., Jokubaitis A., Lipskis D., Kirvelytė L., 2008, p. 74). Internetinio balsavimo diegimui yra ypač svarbūs pilotiniai bandymai ir diskusijos su visuomene. Tik bandymai nedidelės apimties arba nedidelėje teritorijoje galėtų padėti išsiaiškinti internetinio balsavimo privalumus ir trūkumus, nepakenkiant bendram visuomenės pasitikėjimui rinkimais ir jų legitimumu. Tačiau visuomenei visai neseniai buvo pristatytas autorės jau minėtas „iVote“ projektas – žaidimas, kuriame realiai galima buvo pabandyti, kaip galimai tokia sistema galėtų veikti bei būti pritaikyta realiose rinkimuose.

Dar vienu svarbiu aspektu, diegiant internetinio balsavimo įvedimą, galima laikyti 2006 m. patvirtintą Elektroninio parašo proveržio programą, joje pagrindiniu tikslu buvo įvardinta pasiekti, kad per 3 metus Lietuvoje saugaus elektroninio parašo infrastruktūros naudojimas įgautų masinį pobūdį, t.y., aktyviai besinaudojančių šia infrastruktūra interneto ir mobiliųjų vartotojų skaičius siektų ne mažiau 300 000 (Elektroninio parašo proveržio programos interneto svetainė, žiūrėta 2013-01-24).

2011 m. balandžio 14–17 d. bendros Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ atlikta apklausa, kurioje buvo apklausti 504 Lietuvos gyventojai nuo 18 metų ir vyresni, parodė, jog galimybei balsuoti internetu daugiau pritaria nei nepitaria visų demografinių ir socialinių grupių rinkėjai. Labiausiai (net devyni iš dešimties – 93%) galimybei rinkimuose balsuoti internetu pritaria 18–29 metų jaunimas, o tai yra ta gyventojų grupė, kuri dėl vienokių ar kitokių priežasčių anksčiau būdavo mažiausiai aktyvi rinkimuose. Šiai naujovei taip pat pritaria didmiesčių gyventojai (85%), turintys aukštąjį išsilavinimą (86%), respondentai, kurie savo šeimos finansinę padėtį vertina kaip vidutinę ar gerą (82%). Galimybei balsuoti internetu dažniau nepitaria vyresni nei 50 metų rinkėjai (27 % iš jų tam nepitaria).

Lietuvos gyventojai, kurie dažnai balsuoja per rinkimus (iki šiol balsavo visuose arba beveik visuose rinkimuose), linkę kiek dažniau pasirinkti seną balsavimo tvarką (51% iš jų balsuotų rinkimų apylinkėje, net jei būtų galimybė balsuoti internetu). Nemaža dalis tokių aktyvių rinkėjų nurodė, kad jie pasinaudotų galimybe balsuoti ir internetu (43%).

Labai įdomus faktas, kurį atliktoje apklausoje nurodė rinkėjai, niekada nedalyvavę jokiuose rinkimuose ar balsavę tik vieną kartą. Net šeši iš dešimties (59%) tokių pasyvių rinkėjų (nebalsuoja ar balsavo tik kartą) visiškai pritaria galimybei balsuoti rinkimuose internetu, o dar 20% tokiam sprendimui greičiau pritarė. Dar iškalbingesni yra kiti skaičiai – net 67% tokių pasyvių ar iki šiol į rinkimus neinančių gyventojų atsakė, kad jei būsimuose Seimo rinkimuose būtų galimybė balsuoti internetu, tai jie patys pasinaudotų tokia galimybe, o balsuoti dabartine tvarka (ateiti į balsavimo apylinkę) nepasinaudotų nė vienas iš tokių respondentų (2011 m. balandžio 14–17 d. bendros Lietuvos ir Didžiosios Britanijos rinkos ir viešosios nuomonės tyrimų kompanijos „Baltijos tyrimai“ apklausa).

Pagal 2012 m. rugsėjo 16–28 d. atliktą apklausą galimybei balsuoti internetu pritaria aukštąjį išsilavinimą turintys respondentai (53%), žemesnį išsilavinimą turintys žmonės mieliau rinkęsi balsavimą apylinkėse. Skirstant pagal amžiaus kategorijas, balsavimą internetu rinkęsi jaunesni nei 29 metai gyventojai (56%) ir 30–49 metų gyventojai (41%). Vyresni nei 50 metų Lietuvos gyventojai pasyviau žvelgia į naują balsavimo alternatyvą (8,9%). Ta pati tendencija išlieka ir kalbant apie pajamas. Didesnes pajamas (49,8%) turintys ir didmiestyje (35%) gyvenantys žmonės mieliau rinkęsi balsavimą internetu, kaime (25%), mieste (20%) („Baltijos tyrimai“ apklausa. Lietuvos Barometras Nr. 233, 2012).

Skaitmeninės atskirties problema, kuri buvo vardijama visų anksčiau išvardintų šalių pavyzdžiuose, Lietuvos atveju taip pat buvo sprendžiama. Nuo 2005 m. vykdomas projektas „Kaimiškųjų vietovių informacinių technologijų plėtojimo tinklas RAIN“. Jis buvo įgyvendintas

2005 – 2008 m. Projektą RAIN-2 planuojama visiškai įgyvendinti iki 2013 m. kovo 31 d. Bei projektas PRIP įgyvendinant šį projektą „Plačiajuosčio ryšio infrastruktūros plėtra kaimo vietovėse“ (PRIP) siekiama sudaryti prielaidas kaimiškųjų vietovių viešojo administravimo ir ūkio subjektams bei gyventojams naudotis plačiajuosčiu ryšiu, pagerinti paslaugų prieinamumą kaimiškųjų vietovių gyventojams ir verslui, padidinti kaimiškųjų vietovių patrauklumą, verslo konkurencingumą ir darbo lygį, aprūpinant spartaus ryšio pasiekiamumu (Viešosios įstaigos plačiajuostis internetas svetainė, žiūrėta 2012-12-13). Verta pažymėti, kad Lietuva yra tarp pirmaujančių pasaulio valstybių diegiant plačiajuostį internetą „Tarptautinės asociacijos „FTTH Council Europe“ ir kompanijos „iDate“ 2012 m. birželio mėnesį paskelbto tyrimo apie šviesolaidinės ryšio technologijos vystymosi tendencijas rezultatai rodo, kad Lietuva toliau užtikrintai pirmauja Europoje pagal plačiajuosčio interneto, teikiamo šviesolaidinėmis ryšio linijomis“ (Ryšių reguliavimo tarnybos tinklapis, žiūrėta 2012-12-13).

Šio darbo autorės manymu, atkreiptinas dėmesys, jog šiuo metu pagal Lietuvos statistikos departamento duomenis, kompiuterinis raštingumas tikrai ženkliai kyla. Informacijos pateikimas bei nuolatinis visuomenės švietimas apie galimą balsavimo alternatyvą, aiškus bei paprastas sistemos paaiškinimas sumažintų ne tik informacijos stoką, bet ir išlaidas bei žmogiškuosius išteklius, su kuriais susiduriame tradicinio balsavimo metu.

Visuomenės pasitikėjimas bei naudojimas elektroninėmis paslaugomis kasmet auga, tai rodo Lietuvos statistikos departamento atliktas tyrimas „Informacinių technologijų naudojimas namų ūkiuose 2012 m. pirmąjį ketvirtį“. Šio tyrimo duomenimis, internetu 2012 m. pirmąjį ketvirtį naudojami 67 procentai visų 16–74 metų amžiaus gyventojų (2011 m. pirmąjį ketvirtį – 64 %). Iš 16–24 metų amžiaus gyventojų internetu naudojami 98 procentai, iš 65–74 metų amžiaus gyventojų – 14 procentų (Statistikos departamento internetinė svetainė, žiūrėta 2013-01-10). Dažniausiai internetas buvo naudojamas informacijos paieškai bei naujienų skaitymui, taip pat buvo ieškoma informacija apie prekes arba paslaugas (86 %), elektroniniu paštu naudojami 81 procentas internetų.

4 lentelė. 16–74 metų amžiaus gyventojų pasiskirstymas pagal naudojimosi internetu dažnumą 2012 m. pirmąjį ketvirtį (Visi atitinkamos amžiaus grupės asmenys – 100, procentais)

	Visi 16–74 metų amžiaus gyventojai	iš jų:					
		16–24 metų	25–34 metų	35–44 metų	45–54 metų	55–64 metų	65–74 metų
Asmenys, kurie naudojami internetu	67,2	98,1	90,0	80,5	64,0	35,9	13,7
Iš jų:							
Kasdien	49,7	89,7	71,7	53,0	39,2	21,4	8,3

Bent kartą per savaitę, bet ne kasdien	14,9	7,2	15,6	23,7	21,1	12,3	4,2
Bent kartą per mėnesį, bet ne kas savaitę	2,2	0,7	2,3	3,3	3,3	2,0	1,1
Rečiau negu kartą per mėnesį	0,4	0,6	0,4	0,5	0,5	0,1	0,1
Nesinaudojo	32,8	1,9	10,0	19,5	36,0	64,1	86,3

Šaltinis: Lietuvos Respublikos statistikos departamentas

Lyginant 2011 m. – 2012 m. pirmuosius ketvirčius taip pat matoma, kad 2012 m. pirmąjį ketvirtį internetine bankininkyste naudojosi 44 procentai 16–74 metų amžiaus internetautų, prieš metus tos pačios amžiaus grupės vartotojų buvo 41 procentas.

Bent kartą per metus valstybės institucijų ar kitų viešųjų paslaugų įstaigų elektroninėmis paslaugomis pasinaudojo 54 procentai 16–74 metų amžiaus internetautų arba 37 procentai visų šios amžiaus grupės gyventojų (2011 m. tyrimo duomenimis – atitinkamai 46 ir 30 %).

Šie duomenys rodo, jog vartotojiška visuomenė vis labiau pradeda pasitikėti internetu siūlomomis paslaugomis, jų patogumu bei prieinamumu. Gyventojai, turintys interneto prieigą, gali išbandyti įvairias siūlomas paslaugas internetu ir patys įsitikinti tų paslaugų patikimumu, greitumu, saugumu, patogumu ir pan.

Tačiau praktinis pasitikėjimas elektroninėmis technologijomis ir šio pasitikėjimo augimas nebūtinai vienodai koreliuoja su noru balsuoti internetu. 2011 m. balandžio 14–17d. „Baltijos tyrimų“ atliktoje visuomenės nuomonės apklausoje į klausimą „Jei būsimuose Seimo rinkimuose būtų galimybė balsuoti internetu, ar Jūs balsuotumėte internetu ar sena tvarka (rinkimų apylinkėje)?“ 47 % respondentų atsakė, kad balsuotų internetu, 37 % būtų balsavę sena tvarka, 8% nebalsuotų, o dar 8 proc. neturėjo nuomonės. 2012 m. rugsėjo 16–28 d. atliktoje „Baltijos tyrimų“ apklausoje, kur buvo formuluojamas analogiškas klausimas „Jei šiuose Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose būtų galimybė balsuoti internetu, ar Jūs balsuotumėte internetu ar sena tvarka (rinkimų apylinkėse)?“, tik 28,1 % respondentų atsakė, kad balsuotų internetu, 50,6 % sena tvarka, 13,2 % nebalsuotų, o 8,1% nežinojo arba neatsakė.

Ypač didelis nuomonių skirtumas apklausose, darytose maždaug pusantrų metų skirtumu. Įvertinus tai, kad tuo laikotarpiu naudojimasis internetu ir technologijomis augo, galima daryti prielaidą, kad bendra technologijų plėtra nebūtinai daro įtaką rinkėjų pasirinkimui dėl balsavimo būdo. Manytina, jog tendencijos galėtų pasikeisti realiai įdiegus internetinį balsavimą.

Technologijų amžiuje didėjanti skaitmenizacija socialiniame ir kultūriniame gyvenime yra neišvengiama, tobulėjantys skaitmenizacijos procesai yra gera paskata ir bandymas įsivesti

internetinį balsavimo būdą. Labai svarbu rasti ir taikyti veiksmingus esamų problemų, kurios stabdo internetinio balsavimo įvedimą artimiausiu metu, sprendimo būdus.

Sparti Lietuvos piliečių emigracija, jų mažas aktyvumas rinkiminiuose procesuose rodo, jog dabartinės siūlomos balsavimo formos nėra patogios ne tik rinkėjams, gyvenantiems Lietuvoje, labiau apsunkinta ir emigravusių piliečių padėtis.

Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2011 m. kovo 30 d. nutarimu Nr. 389 patvirtino „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programą. Jai parengti buvo sudaryta Užsienio reikalų ministerijos vadovaujama tarpinstitucinė darbo grupė iš atitinkamų Lietuvos įstaigų ir organizacijų bei Pasaulio lietuvių bendruomenės atstovų (Valstybės žinios, 2011, Nr. 42-1969).

Programos antruoju tikslu įvardinta užsienio lietuvių skatinimo iniciatyva įtraukiant juos į Lietuvos politinį, ekonominį, mokslo, kultūros ir sporto gyvenimą. Programos 15.2. punktas pažymi: *„Užsienyje gyvenantys Lietuvos Respublikos piliečiai rinkimuose dalyvauja neaktyviai. Vyriausiosios rinkimų komisijos duomenimis, 2004 metais Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose užsienyje balsavo 17 tūkst. rinkėjų, 2008 metais – 10 tūkst. rinkėjų, o 2009 metais Respublikos Prezidento rinkimuose – 15 tūkst. rinkėjų. Manoma, kad užsienyje gyvena apie kelis šimtus tūkstančių balsavimo teisę turinčių Lietuvos Respublikos piliečių, taigi toks aktyvumas labai menkas. Įdiegus balsavimo internetu sistemą, Lietuvos Respublikos piliečių užsienyje dalyvavimo rinkimuose galimybės bus išplėstos, didės jų aktyvumas.“*

Pagal programoje įvardintus Tarptautinės migracijos organizacijos, Europos migracijos tinklo ir Socialinių tyrimų instituto atliktos studijos duomenis (atlikta 2009 metais), daugelis užsienyje gyvenančių Lietuvos Respublikos piliečių, nors ir neketina grįžti, bet norėtų aktyviau dalyvauti politiniame Lietuvos gyvenime. Daugiau nei pusė užsienio lietuvių bendruomenių atstovų norėtų, kad užsienyje gyvenantys lietuviai turėtų balsavimo teisę Lietuvos Respublikos Seimo, savivaldybių rinkimuose, būtų renkami į LR Seimą ir turėtų savo atstovus jame.

2012 m. rugsėjo 5 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 1099 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. spalio 19 d. nutarimo Nr. 1219 „Dėl „Globalios Lietuvos“ – užsienio lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos įgyvendinimo 2012–2014 metų tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“ pakeitimų plane buvo numatyta priemonė Nr. 2.1.1. Sukurti ir įdiegti balsavimo internetu informacinę sistemą (priemonė būtų vykdoma, jeigu 2012 metais būtų priimti rinkimus reglamentuojančių įstatymų pakeitimai ir papildymai, nustatantys balsavimą internetu, tačiau jie nebuvo priimti), 2013 m. numatytas asignavimas 2 mln. Lt, 2014 metams numatyta 3 mln. Lt.

Labai įdomus faktas, jog įgyvendinant užsienyje gyvenančių Lietuvos piliečių dalyvavimą politiniame Lietuvos gyvenime 2013 metais planuojama sukurti balsavimo internetu sistemą, o 2014 metais sudaryti sąlygas užsienyje gyvenantiems rinkėjams balsuoti 2014 metų rinkimuose į Europos Parlamentą ir Respublikos prezidento rinkimuose, bei iki 2014 metų sukurti užsienio lietuviams atskirą (-as) rinkimų apygardą (-as) (Valstybės žinios, 2012, Nr. 107-5424).

2012 m. atliktoje Lietuvos informacinės visuomenės plėtros tendencijų ir prioritetų 2014–2020 metais vertinimo ataskaitoje remiantis Lietuvos ir užsienio šalių analize yra siūlomos iniciatyvos, kurias reikėtų įgyvendinti 2014 – 2020 m. laikotarpiu:

1. *Visuotinai prieinamas ir labai greitas plačiajuostis internetas;*
2. *Šalies gyventojai – sumanūs interneto vartotojai;*
3. *Interneto turinys lietuvių kalba ir Lietuvos kultūros paveldas internete;*
4. *Visos viešosios ir administracinės el.valdžios paslaugos prieinamos ir naudojamos internetu;*
5. *Viešojo sektoriaus IRT optimizavimas ir sumanus valdymas;*
6. *IRT gebėjimai ir IRT sprendimai ateities verslui;*
7. *Žaliosios IRT ir darni plėtra;*
8. *Asmens ir valstybės saugumas internete.* (Lietuvos informacinės visuomenės plėtros tendencijų ir prioritetų 2014–2020 metais vertinimo ataskaita, žiūrėta 2013-03-05)

Visuomenės ir valstybinių institucijų betarpiškas bendradarbiavimas, suteikiant galimybę sužinoti daugiau apie priimamus valdžios sprendimus, dalyvauti jų rengime. Skatinti gyventojų dalyvavimą elektroninėje pilietinėje veikloje, taip pat ir politinėje, viešinant informaciją ir mokant piliečius.

Autorės nuomone, Lietuva yra pasirengusi balsavimo internetu įvedimui. Bandant įteisinti galimybę balsuoti internetu, nereikia diegti pačių naujausių ir moderniausių sprendimų. Naujus sprendimus diegti nuosekliai, dalyvauti ir mokytis iš pasiteisinusios praktikos užsienyje bei investuoti į esamų gebėjimų stiprinimą būtų tiesiausias kelias į spartesnę balsavimo internetu kaip papildomo balsavimo būdo įteisinimą Lietuvoje. Internetinis balsavimas neturėtų būti vertinamas atskirai nuo viso rinkimų proceso, priešingai, internetinio balsavimo atveju turi būti siekiama padidinti bendrą pasitikėjimą rinkimais.

Išanalizavus kelias Lietuvos Vyriausybės programas pastebima tendencija užtikrinti elektroninio balsavimo internetu galimybę įvairaus lygio rinkimuose ir referendumuose, tačiau tai tampa tradicija, o tokios balsavimo galimybės įgyvendinimo laikotarpis perkeliamas arba tiesiog perduodamas naujai būsimai Vyriausybei. Stiprios politinės valios bei sutarimo tarp įvairaus lygio

politikų nebuvimas, autorės nuomone, tampa esminiu diegiant balsavimą internetu Lietuvoje bei formuojant gyventojų pasitikėjimą galimai papildoma balsavimo alternatyva ir rinkimais apskritai.

2.4. Internetinio balsavimo diegimo aptartose šalyse lyginamoji analizė

Balsavimas internetu Estijoje, Norvegijoje ir Lietuvoje organizuojamas arba siekiamas organizuoti remiantis panašiais principais, tačiau tuo pačiu kiekviena iš šalių pasirenka specialias priemones tikslui pasiekti.

Visos aptartos šalys diegdamos ar svarstydamos balsavimo internetu diegimo galimybes rėmėsi bendraisiais rinkimų principais ir Europos Tarybos ministrų komiteto rekomendacijomis. Rinkimų principų laikymasis yra vertinamas kaip pagrindas siekiant užtikrinti, kad rinkėjai pasitikėtų rinkimais, kuriuose diegiamas balsavimas internetu.

Nagrinėjant Estijos, Norvegijos bei Lietuvos atvejus, pažymėtina, jog balsavimas internetu tampa papildoma priemone rinkėjų aktyvumo išsaugojimui ir tuo pačiu tai tampa papildomu patogiu būdu dalyvauti rinkimuose. Jaunų rinkėjų skatinimas balsuoti, juos pritraukiant naujomis balsavimo formomis, tampa esminiu visose aptartose šalyse. Balsavimo internetu pasirinkimas kaip papildoma balsavimo forma, kuri vyksta prieš balsavimo apylinkėse pradžia arba planuojama taip daryti, padeda valstybėms spręsti ir saugumo klausimus – įvykus techninėms problemoms arba nustačius sistemos saugumo pažeidimus yra numatyta galimybė balsavimo internetu rezultatus anuliuoti.

Piliečių dalyvavimas valstybės valdymo procesuose – svarbi demokratijos funkcionavimo ir stabilumo užtikrinimo sąlyga. Atkreiptinas dėmesys, jog sėkmingas balsavimo internetu diegimas ir visuomenės pasitikėjimo formavimas aptartose šalyse, dažniausiai priklauso nuo politinio sutarimo šalyje, esamos kultūros bei socialinės aplinkos.

Visos trys šalys gali būti vertinamos kaip valstybės turinčios gerai išvystytą interneto infrastruktūrą, taip pat visose šalyse yra diegiamos elektroninės autentifikavimo sistemos, kurios yra pritaikytos ir kitoms e. paslaugoms.

Pagrindiniai balsavimo internetu iššūkiai, kurie iš esmės yra įvardijami tiek Estijos, tiek Norvegijos atveju nėra svetimi Lietuvai – tai balsų pardavimas ir pirkimas, kompiuterių saugumas, atiduodamų balsų anonimiškumas, kompiuterinių atakų mastai.

Kiek skirtingas požiūris susiklostė dėl programinės įrangos kodo atskleidimo. Norvegija pasirinko visišką atvirumą ir programinės įrangos kodą paskelbė viešai, tai suteikia galimybę specialistams vertinti sistemos saugumą ir siūlyti tobulinimus. Estijos atveju programinės įrangos kodas nėra visiškai atviras, jis prienamamas auditui tik esant Nacionalinės rinkimų komisijos sutikimui

(French S., 2010, p. 318).

Lietuvai diegiant balsavimą internetu atsiveria galimybės pasinaudoti balsavimą internetu įsдиеgusių šalių patirtimi. Be technologinių klausimų teks spręsti ir rinkėjų pasitikėjimo rinkimais klausimus – Norvegija gali tapti Lietuvai pavyzdžiu kaip yra atliekami pilotiniai bandymai, o Estija dėl jos politinio apsiprendimo greitumo ir tvirtumo dėl balsavimo internetu įteisinimo.

Lietuvai teks pasirinkti dėl programinės įrangos kodo atvirumo, tačiau autorės nuomone, daugelis šalių įsдиеgusių ar ateityje įsдиеgsiančių balsavimą internetu pasirinks atvirumą ir kodus paskelbs visuomenei, taip sustiprindamos visuomenės pasitikėjimą rinkimais. Žemiau pateikiama Estijos, Norvegijos ir Lietuvos balsavimo internetu raidos apibendrinimo lentelė (lentelė Nr. 5).

5 Lentelė. Estijos, Norvegijos ir Lietuvos balsavimo internetu raidos apibendrinimo lentelė

BALSAVIMO INTERNETU RAIDA	
Estija	<ul style="list-style-type: none"> • 2005 m. Vietos savivaldos rinkimuose pirmą kartą panaudotas balsavimo internetu būdas; • 2007 m. rinkimuose į Parlamentą; • 2009 m. rinkimuose į Europos Parlamentą ir Vietos savivaldos rinkimuose; • 2011 m. rinkimuose į Parlamentą.
Norvegija	<ul style="list-style-type: none"> • 2003 m. įvykdyti e. balsavimo pilotiniai bandymai 4 savivaldybėse, balsuojant kontroliuojamoje aplinkoje; • 2004 m. sudaryta darbo grupė nustatyti, kokios galimybės įsivedi e. balsavimą, rekomenduojant Norvegijai tinkamiausią sistemą; • 2008 m. Norvegijos Vyriausybė kartu su Norvegijos Parlamentu priėmė sprendimą išbandyti balsavimą internetu vietos savivaldos rinkimuose 2011 metais.
Lietuva	<ul style="list-style-type: none"> • 2006 m. patvirtinta internetinio balsavimo koncepcija, tačiau realaus pilotinio bandymo balsuoti internetu nebuvo.
VEIKSNIAI, KURIANTYS IR IŠLAIKANTYS PASITIKĖJIMĄ BALSAVIMU INTERNETU	
Estija	<ul style="list-style-type: none"> • Visų rinkimų principų laikymasis, saugus nuotolinis autentifikavimas, atvira visuomenė (Laud. P., 2011, p. 5); • skaitmeninių indentifikavimo kortelių naudojantis visomis, tuo pačiu panaudoti balsavimui internetu; • galimybė rinkėjams balsuoti keletą kartų, balsavimui tradiciniu būdu turi prioritetą balsavimo internetu atžvilgiu; • galimybė rinktis balsavimo būdą iš kelių balsavimo alternatyvų, sutvirtina bendrą visuomenės pasitikėjimą valdžia ir rinkimais bendrai.
Norvegija	<ul style="list-style-type: none"> • Galimybė perbalsuoti, viršenybę paliekant balsavimui apylinkėse; • viešumo ir skaidrumo principų laikymasis (pristatant visuomenei i. balsavimo projektus visų svarbiausių dokumentų, techninių detalių paskelbimas, viešas programinio pirminio teksto prieinamumas); • aukštas pasitikėjimo lygis viešojo administravimo sektoriumi;

	<ul style="list-style-type: none"> • galimybė susipažinti su visais naujo balsavimo būdo diegimo etapais.
Lietuva	<ul style="list-style-type: none"> • Skaitmeninės atskirties problemų mažinimas; • visuomenės nuomonių tyrimai bei jų viešinimas; • kompiuterinio raštingumo didinimas; • bendras e. paslaugų naudojimo skatinimas bei didinimas, bei pasitikėjimo e. technologijomis ugdymas; • visuomenės ir valstybinių institucijų betarpiškas bendradarbiavimas, suteikiant galimybę sužinoti daugiau apie priimamus sprendimus; • gyventojų skatinimas dalyvauti elektroninėje pilietinėje veikloje, viešinant informaciją ir mokant piliečius.
PAGRINDINIAI BALSAVIMO INTERNETU IŠŠŪKIAI ESTIJOJE, NORVEGIJOJE IR LIETUVOJE	
	<ul style="list-style-type: none"> • Balsų pardavimas ir pirkimas; • kompiuterių saugumas; • atiduodamų balsų anonimiškumas; • kompiuterinių atakų mastai; • šeimos nuomonės formavimas.

Šaltinis: sudaryta autorės

3. INTERNETINIO BALSAVIMO ĮTAKOS VISUOMENĖS PASITIKĖJIMO RINKIM AIS UŽTIKRINIMUI LIETUVOJE VERTINIMAS

3.1. Tyrimo metodologija

Tyrimo problema. Tradiciniai balsavimo būdai, nusistovėję per daugelį metų, tampa nepatogūs šiuolaikinei visuomenei, ypač gyventojams, kurie išvyksta gyventi į kitas šalis arba trumpai apsistoja jose. Negalėjimas išreikšti savo valios, kurią suteikia valstybė, laikinas nepatogumas iššaukia nepasitenkinimą bei didina visuomenės abejingumą rinkimų sistema. Įvairių e. paslaugų diegimas, jų technologinis bei praktinis pripažinimas skatina jų perkėlimą iš vienos šalies į kitą. Tačiau nepaisant praktinio internetinio balsavimo pritaikymo bei visuomenės pasitikėjimo šia technologija vienoje šalyse, kitos valstybės neperima technologijų ir nediegia balsavimo internetu. Šios technologijos neperėmimas gali susilpninti bendrą pasitikėjimą rinkimais, atsižvelgiant į migracijos tendencijas ir žmonių mobilumą.

Tyrimo objektas – veiksniai, darantys įtaką pasitikėjimui internetiniu balsavimu.

Tyrimo tikslas – išskirti ir išanalizuoti veiksnius, darančius įtaką pasitikėjimui internetiniu balsavimu bei įvertinti, kaip internetinis balsavimas ir pasitikėjimas juo veikia pasitikėjimą rinkimais apskritai.

Tyrimo uždavinys – atlikti tyrimą, kaip asmenys, kurie dalyvauja balsavimo internetu įgyvendinimo planavime, vertina internetinio balsavimo plėtros perspektyvas ir galimą internetinio balsavimo poveikį rinkimams apskritai. Šiam uždaviniui įgyvendinti bus apklausti penki ekspertai, kurie, autorės nuomone, yra susiję su balsavimo internetu įgyvendinimo plėtra Lietuvoje, atsižvelgiant į jų, arba jų atstovaujamų institucijų, dalyvavimą priimant sprendimus dėl balsavimo internetu diegimo.

Siekiant išsiaiškinti problemas, kurios kyla įgyvendinant balsavimą internetu Lietuvoje, buvo pasirinktas **kokybinis tyrimo metodas** – klausimyno (anketos) forma atlikta ekspertų nuomonės analizė. Visi respondentai gavo tuos pačius klausimus, jie buvo pateikti ta pačia seka bei standartizuota forma.

Klausimynas buvo rengiamas atsižvelgiant į klausimų rengimo rekomendacijas (K. Kardelis, 1997, p.125). Respondentams buvo nurodytas tyrimo tikslas bei pabrėžta siekiamybė išanalizuoti, kaip ekspertai vertina internetinio balsavimo plėtros perspektyvas bei galimą internetinio balsavimo poveikį visuomenės pasitikėjimui rinkimais apskritai. Tyrimo pabaigoje pateikiamas ekspertų atsakymų į tyrimo klausimus apibendrinimo lentelė.

3.1.1. Tyrimo organizavimas

Tyrimo klausimynas buvo sudarytas iš aštuonių klausimų (priedas Nr. 1). Buvo atliekama anketinė ekspertų apklausa, klausimai pateikti respondentams iš anksto, suderinant jiems patogų būdą ir laiką atsakyti į pateiktus klausimus. Kai kurie respondentai nurodė, kad jiems patogiau į pateiktus klausimus atsakyti raštu, kiti nurodė, jog norėtų dar papildomai patikslinti savo atsakymus į pateiktus klausimus susitikimo metu.

Klausimyną „Internetinių rinkimų įtaka visuomenės pasitikėjimo rinkimais užtikrinimui“ sudaro aštuoni klausimai. Visi klausimai – atviro pobūdžio, siekiant, kad respondentai pateiktais klausimais galėtų kuo laisviau išsakyti savo nuomonę.

Pirmame klausime respondentų prašoma nurodyti, kas labiausiai stabdo balsavimo internetu įteisinimą Lietuvoje.

Antrame klausime prašoma atsakyti, ar sparčiai augantis visuomenės pasitikėjimas balsavimu internetu pagreitintų jo įdiegimą rinkimuose.

Trečiame klausime prašoma nurodyti metodus/priemones, kuriomis būtų galima kokybiškiau užtikrinti visuomenės informavimą apie balsavimo internetu įgyvendinimo galimybes. Tuo pačiu įvardinant respondentams žinomas priemones, kurios buvo vykdomos iki šiol.

Ketvirtame klausime prašoma išskirti, kas, respondentų nuomone, labiausiai veikia pasitikėjimą balsavimu internetu.

Penktame klausime prašoma respondentų atsakyti, ar, jų nuomone, balsavimo internetu įteisinimas kaimyninėse šalyse (pvz., Latvijoje, Lenkijoje) paspartintų balsavimo internetu plėtrą Lietuvoje.

Šeštame klausime prašoma nurodyti, kokius veiksmus reikėtų atlikti, kad balsavimo internetu įteisinimą stabdantys veiksniai būtų minimizuoti.

Septintame klausime prašoma nurodyti kokios bendrai vertinamos priemonės labiausiai teigiamai galėtų veikti visuomenės pasitikėjimą balsavimu internetu.

Aštuntame klausime klausama, ar respondentams yra žinomos priemonės, kurios galimai galėtų būti panaudotos pasitikėjimo rinkimais išlaikymui, jei įvedus balsavimą internetu įvyktų techniniai nesklandumai.

3.1.2. Tyrimo respondentų charakteristika

Klausimynas buvo išsiųstas šioms institucijoms (arba jų struktūriniams padaliniais): Vyriausiajai rinkimų komisijai, Susisieikimo ministerijos Informacinės visuomenės politikos

departamentui, Vidaus reikalų ministerijos Elektroninės valdžios skyriui, Informacinės visuomenės plėtros komitetui prie Susisiekimo ministerijos, Lietuvos Respublikos Seimo Informacinės visuomenės plėtros komitetui. Tyrime dalyvavo penki respondentai:

- Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkas Zenonas Vaigauskas;
- Vyriausiosios rinkimų komisijos narys Jonas Udris;
- Vidaus reikalų ministerijos Elektroninės valdžios skyriaus vedėjas Rimvydas Jančiauskas;
- Lietuvos Respublikos Seimo Informacinės visuomenės plėtros komiteto patarėja Irina Jurkšuvienė;
- Informacinės visuomenės plėtros komiteto prie Susisiekimo ministerijos direktoriaus pavaduotojas Kęstutis Andrijauskas.

Atsižvelgiant į tyrimo tikslą, išskirti ir išanalizuoti veiksnius, darančius įtaką pasitikėjimui internetiniu balsavimu bei įvertinti, kaip internetinis balsavimas ir pasitikėjimas juo veikia pasitikėjimą rinkimais, aukščiau išvardinti ekspertai buvo pasirinkti atsižvelgiant į jų, arba jų atstovaujamų institucijų, dalyvavimą priimant sprendimus dėl balsavimo internetu diegimo.

3.2. Tyrimo duomenų analizė

Tyrimo respondentams pateikus tyrimo klausimus, buvo gauti toliau darbe išdėstyti ir susisteminti atsakymai. Siekiant kuo išsamesnių, patikimesnių bei visapusiškesnių atsakymų tyrimo respondentų atsakymai yra anoniminiai ir pateikti tik tyrimo autorei žinoma seka.

Pirmas klausimas: kas stabdo balsavimo internetu įteisinimą Lietuvoje?

Eksperto 1 nuomone, *balsavimas internetu yra valdžioje esančių politikų prerogatyva, nes tam reikia priimti rinkimus ir referendumus reglamentuojančių Lietuvos Respublikos įstatymų pakeitimus ir papildymus. Praėjusiose Seimo kadencijose jau tris kartus buvo svarstyti atitinkami įstatymų projektai, tačiau visus kartus jie nebuvo priimti. Pažymėtina, kad pirmojo svarstymo metu, 2009 metais, daugiau diskusijų buvo apie techninius saugos klausimus, tačiau vėliau, 2010 m. – 2012 m. jau vyravo daugiau socialiniai-politiniai motyvai – rinkėjų sąmoningumas, pasitikėjimas rinkėjų veiksmais, slaptos balsavimo sąlygų vertinimas, balsų pirkimo aplinkybių vertinimas, balsavimo prieinamumo lengvinimo išvykusiems iš Lietuvos (emigrantams) poveikis, atitikimas konstitucinėms normoms ir pan.*

Ekspertas 2 pabrėžia skirtingas politinių partijų pozicijas šiuo klausimu. Įvedus elektroninį balsavimą potencialiai galimas elektorato sudėties pokytis (pritraukiamas jaunimas, kitu atveju nebalsuojantis), galintis pakeisti tradicinių/didžiųjų partijų rezultatus. Besipriešinant elektroniniam balsavimui aktyviausiai naudojami „saugumo“ ir „balsų pirkimo“ argumentai.

Ekspertas 3, kaip ir visi respondentai, taip pat pagrindine priežastimi, stabdančia internetinio balsavimo įteisinimą, nurodė politinio sprendimo nebuvimą. Ekspertas 4 išskyrė tris grupes, stabdančias balsavimo internetu įteisinimą: A) Politikai; B) Šamokslo teorijų kūrėjai ir C) bendras visuomenės nepasitikėjimas informacinėmis sistemomis.

Ekspertas 5 nurodė keletą priežasčių – tai nepasitikėjimas naujomis technologijomis, nepasitikėjimas rinkėjais, nepasitikėjimas politiniais konkurentais, nežinojimas, kaip veikia internetinis balsavimas ir jo kritika pagal visuomenėje sklindančius mitus bei pasitenkinimas esama padėtimi, ypač tarp išrinktųjų politikų.

Apibendrinant respondentų atsakymus į pirmąjį klausimą pastebima, jog visi respondentai pagrindine priežastimi, kuri stabdo internetinio balsavimo įteisinimą, įvardija valdžioje esančius politikus, skirtingas jų pozicijas bei bendro politinio sprendimo nebuvimą šiuo klausimu. Antru svarbiu veiksniu, stabdančiu i. balsavimo įteisinimą, išlieka nepasitikėjimas, bendras visuomenės nepasitikėjimas informacinėmis sistemomis ir naujomis technologijomis bei šamokslo teorijų bei mitų kūrimas.

Antras klausimas: Jei sparčiai augtų visuomenės pasitikėjimas balsavimu internetu, ar tai pagreitintų jo įdiegimą rinkimuose?

Eksperto 1 nuomone, *visuomenės pasitikėjimo balsavimu internetu augimas sudarytų tam tikrą spaudimą politikams skatinant įteisinimą. Tačiau galima pasakyti, kad ir šiuo metu pasitikėjimas gana aukštas, nes 2008 – 2010 m. atlikti Lietuvos rinkėjų tyrimai parodė, kad apie 80 proc. palaiko balsavimo internetu idėją ir palaiko netgi tie, kurie ta galimybe nesinaudotų.*

Ekspertas 5 taip pat nurodė, jog tyrimų duomenimis 80 proc. rinkėjų palaiko šią idėją. Priežastys aiškios taip pat: išvystyta interneto infrastruktūra, elektroninė bankininkystė, elektroninis pajamų ir turto deklaravimas, kitų elektroninių paslaugų gausa.

Eksperto 2 atsakymas iš dalies teigiamas (visuomenės spaudimas), tačiau pagrindinė e. balsavimo neįdiegimo priežastis – politinė, todėl įtaka pagreitiniui būtų nedidelė. Eksperto 3 manymu, visuomenės pasitikėjimas neturi įtakos, nes nepasitikėjimas e. balsavimu skleidžiamas tendencingai. O iki šiol darytos apklausos rodo, kad žmonės vis labiau pasitiki e. paslaugomis.

Ekspertas 4 pabrėžė, *jog bet kokio kito socialinio reiškinių populiarėjimas generuoja poreikį jį drausti, sankcionuoti arba reguliuoti. Jei iki tam tikros kritinės ribos išaugtų: (a) visuomenės pasitikėjimas elektroninės tapatybės nustatymo priemonėmis, ir (b) įvairių viešųjų paslaugų teikimas elektroniniu būdu, balsavimas internetu būtų natūralus visuomenės poreikis, todėl jo įteisinimas taptų savaime būtinas.*

Apibendrinant ekspertų atsakymus į antrąjį klausimą pastebima, jog visuomenės pasitikėjimas balsavimu internetu labai stipriai susijęs su visuomenės pasitikėjimu e. paslaugomis apskritai.

Ekspertai pažymėjo, jog 2008 – 2011 metais atlikti Lietuvos rinkėjų tyrimai parodė, kad Lietuvos rinkėjai pritaria balsavimo internetu idėjai. Visi ekspertai pažymėjo, kad visuomenės pasitikėjimas balsavimu internetu tik iš dalies pagreitintų jo diegimą rinkimuose. Jeigu iki tam tikros kritinės ribos išaugtų visuomenės pasitikėjimas elektroninės tapatybės nustatymo priemonėmis ir įvairių viešųjų paslaugų teikimu elektroniniu būdu, balsavimas internetu taptų natūraliu visuomenės poreikiu, o tokio balsavimo būdo diegimas rinkimuose sudarytų tam tikrą spaudimą politikams.

Trečias klausimas: kokiomis priemonėmis/metodais būtų galima kokybiškiau užtikrinti visuomenės informavimą apie balsavimo internetu įgyvendinimo galimybes? Kokios priemonės buvo vykdomos panašiose srityse?

Ekspertas 1 atsakė, jog *pagrindinė visuomenės informavimo priemonė būtų viešumas ir skaidrumas kuriant ir diegiant balsavimo internetu technologinius sprendimus. Viso kūrimo laikotarpiu reikėtų specialistus, politikus ir visuomenę nuolat informuoti apie rengiamus techninius ir saugos reikalavimus, jų užtikrinimui diegiamas priemones, vykdyti nepriklausomų ekspertų auditus ir skelbti jų rezultatus ir kt.*

Eksperto 2 nuomone, visuomenę informuoti reikėtų priklausomai nuo informavimu norimų pasiekti tikslų ir tikslinės auditorijos (jaunimas/ senjorai/ aukšt. mokslas/ kaimas/ miestas) atitinkamos ir priemonės – diskusijos TV laidose už/prieš, straipsniai el. ir tradicinėje spaudoje.

Ekspertas 3 nurodė, jog geriausias būdas visuomenės informavimui užtikrinti yra tiesioginiai veiksmai, t.y., projekto įgyvendinimas, paskelbimas visuomenei, o rezultatai parodytų, kaip visuomenė reaguoja į naujoves.

Ekspertas 4 išskyrė, jog didžiausia problema – kad apie balsavimą internetu pradėta garsiai kalbėti anksčiau, nei paplito elektroninės tapatybės patvirtinimo (autentifikavimo) priemonės. E-ID paplitimas, mano manymu, būtų paskatinęs balsavimo internetu idėjos kilimą „iš apačios“. 2012 metais buvo vykdytas portalo „Delfi“ projektas „iVote“, kurio metu visuomenei buvo patiektas realiai veikiantis, saugus balsavimo internetu projektas. Jame dalyvavo daugiau nei 3 500 žmonių.

Apibendrinant atsakymus į trečią klausimą, galima teigti, kad ekspertai labiausiai buvo linkę balsavimą internetu pristatyti tradicinėmis priemonėmis, naudojantis žiniasklaida, taip pat diegiant pilotinius projektus. Kiek išsiskyrė eksperto 3 pozicija, jis nurodė, kad balsavimą internetu reikia tiesiog diegti, o po to stebėti situaciją. Taip pat buvo iškelta prielaida, kad balsavimas internetu ir informacijos apie jį sklaida būtų buvusi paprastesnė, jei elektroninės tapatybės autentifikavimo priemonės būtų plačiau paplitusios prieš pradėdant diskusijas apie balsavimą internetu.

Ketvirtas klausimas: Kas labiausiai veikia pasitikėjimą balsavimu internetu?

Ekspertas 1 išskyrė *bendrą pasitikėjimo informacinėmis technologijomis lygio augimą. Jeigu augs IT taikymas ir pasitikėjimas technologijomis visose žmonių socialinės-ekonominės veiklos*

srityse, tai kartu darys įtaką ir pasitikėjimui balsavimu internetu ir, be abejo, atsakingam šio balsavimo būdo naudojimui.

Ekspertas 2 teigia, kad balsavimo proceso aiškumas ir skaidrumas – kokybiškai ir suprantamai pateikta informacija, kaip vykdomas el. balsavimas, kaip skaičiuojami balsai, kaip užtikrinamas saugumas ir balso neatskleidimas, užskaitymas. Teigiami pavyzdžiai, mano nuomone, taip pat labai padeda. Nesant plačiąjai visuomenei suvokiamos pilno e. balsavimo išaiškinimo galimas tik technologiškai išprususio visuomenės sluoksnio pasitikėjimas, kurį savo ruožtu veikia naudojamos saugumo, tapatybės atpažinimo priemonės – vertinami konkretūs įgyvendinti sprendimai, kurie turi būti patikimi.

Eksperto 4 nuomone, pasitikėjimą balsavimu internetu pirmiausia veikia bendras nepasitikėjimas interneto saugumu. Kompiuterių tinklais perduodamos informacijos saugumas suprantamas tik siauram profesionalų ratui. Taip pat gajus mitas, kad balsavimas internetu naudingas tik turtingiems (dėl balsų pirkimo galimybės). Ekspertas 3 nurodė politikų ir technologijų neišmanymą.

Eksperto 5 manymu, *tik patirtis gali duoti atsakymą dėl internetinio balsavimo. Jeigu žmonės suvoks rinkimų rezultatus kaip atitinkančius jų valią, pasitikėjimas bus. Jeigu susikaups kritinė masė abejonių, nustatytų pažeidimų, rinkimų organizatorių klaidų – pasitikėjimo nebus.*

Apibendrinant respondentų nuomonę galima nurodyti, jog sąlygos ir aplinkybės, kurios nulemia pasitikėjimą balsavimą internetu, yra tos pačios kaip palaikančios ar sugriaunančios pasitikėjimą rinkimais. Bet kokio kito socialinio reiškinių populiarėjimas generuoja poreikį jį drausti, sankcionuoti arba reguliuoti. Balsavimo proceso aiškumas ir skaidrumas, teigiami konkrečių įgyvendintų sprendimų pavyzdžiai, bendras pasitikėjimo informacinėmis technologijomis lygio augimas – esminiai veiksniai, darantys įtaką pasitikėjimui balsavimu internetu.

Penktas klausimas: Kaip Jūs manote, ar balsavimo internetu įteisinimas kaimyninėse šalyse (pvz., Latvijoje, Lenkijoje) paspartintų plėtrą Lietuvoje?

Eksperto 1 nuomone, sparti balsavimo internetu plėtra aplinkinėse šalyse gali turėti tam tikros įtakos sprendimo priėmimui, tačiau nereikšmingos. Visgi tai yra daugiau kiekvienos šalies politinis sprendimas, todėl lemiantys veiksniai yra vidiniai - šalies politinė, socialinė, kultūrinė branda, informacinės infrastruktūros išvystymas.

Ekspertas 2 pritarė, kad balsavimo internetu įteisinimas kaimyninėse šalyse paspartintų jo plėtrą Lietuvoje. Ekspertas 3 nemano, kad kaimyninių šalių patirtis turėtų įtakos Lietuvai, tai politinis sprendimas. Eksperto 4 manymu, balsavimo internetu įteisinimą Lietuvoje žymiai paspartintų Austrijos, Švedijos, Norvegijos pavyzdžiai. Pastarosios valstybės turi didesnę autoritetą formuojant mūsų visuomenės nuomonę, ypač tokiais socialiai ir politiškai jautriais klausimais.

Eksperto 5 nuomone, balsavimo internetu įteisinimas kaimyninėse šalyse neabejotinai paspartintų plėtrą Lietuvoje, bet kartu ateitų ir nusivylimas – mus vėl aplenkė kaimynai.

Remiantis darbo literatūros analize bei ekspertų atsakymais, galima daryti išvadą, jog vienoje valstybėje pasiteisinusi geroji praktika nebūtinai gali tapti pavyzdžiu kitoms valstybėms. Diegti internetinį balsavimą ar ne – daugiau kiekvienos šalies politinis sprendimas, čia lemiamą įtaką turi šalies politinė, socialinė, kultūrinė branda bei informacinės struktūros išsivystymas.

Šeštasis klausimas: Jūsų nuomone, kokius veiksmus reikėtų atlikti, kad balsavimo internetu įteisinimą stabdantys veiksniai būtų minimizuoti?

Ekspertas 1 siūlo *formuoti palankų politikų požiūrį į balsavimo rinkimuose ir referendumuose prieinamumo didinimą visoms be išimties visuomenės socialinėms grupėms reikšmę ir svarbą. Visgi politikai turi pagaliau atsižvelgti į tai, interneto fenomenas turi žymų poveikį žmonių gyvenamosios pokyčiams, todėl ir politinių sprendimų būdai turėtų adekvačiai keistis.*

Ekspertas 2 nurodo, *tvirtos neapsimestinės politinės valios valdančiosios daugumos, pradėti darbus vedančius link e. balsavimo 4 metų kadencijos pradžioje ir padaryti juos iki galo per 4 metus. Visuomenės informavimas apie teigiamus pavyzdžius jau įgyvendinusiame šalyje, akcentuojant naudą gyventojui (kas jam iš to, kad bus e. balsavimas?). Neapsiriboti visuomenės informavimu, o jos (visuomenės) susidomėjimą ir norą, kad būtų e. balsavimas aktyviai naudoti – visuomeniniai judėjimai, lobizmas ir t. t. Tokiems veiksmams turi būti konkreti veikianti organizacija (visuomeninė?) išsikėlusiai sau tikslą, kad būtų e. balsavimas ir tikslingai ta kryptimi dirbanti. Kol kas – lozungai ir nuomonės, be kryptingo darbo iš visuomeninės pusės. Kaip minėta, politinė valia dažniausiai apsiriboja pareiškimais, kurie tuo metu populiarūs, bet įgyvendinimas (kiek rodo 8 metų praktika) „nejuda“.*

Ekspertas 3 pažymėjo, jog esminis dalykas - turintis pasikeisti politikų mąstymas. *Jie turi pamatyti naudą iš to, kad balsavimuose dalyvaus daugiau jaunų ir išsilavinusių žmonių.*

Ekspertas 4 išskyrė šias alternatyvas: a) nedviprasmiškai išspręsti balsavimo internetu koncepcijos konstitucingumo klausimą; b) skatinti nevyriausybinės iniciatyvas, tokias, kaip iVote; c) skatinti savivaldybes diegti internetines gyventojų apklausas savivaldos/seniūnijos/bendruomenės lygyje.

Ekspertas 5 nurodė, jog *reikalinga politinė valia, kontrolė, kad būtų įdiegiamas saugus ir patikimas internetinio balsavimo modelis. Reikalinga skirti pakankamai lėšų tiek internetinio balsavimo įdiegimui, tiek visuomenės švietimui. Kenksmingų programų aptikimo ir jų daromos žalos pašalinimas yra taip pat neabejotinai svarbi priemonė. Būtina nustatyti tinkamą baudžiamosios atsakomybės lygį už nesąžiningus veiksmus, pažeidžiančius rinkėjų valią.*

Apibendrinant respondentų atsakymus matoma, jog ekspertai dar kartą pabrėžia siūlymus formuoti bei keisti politikų požiūrį. Tam siūlo pasitelkti įvairias visuomenines organizacijas, nevyriausybinės iniciatyvas, išsikeliant tikslą, kad balsavimo internetu diegimas taptų realybe ir tikslingai šiuo klausimu dirbti.

Septintas klausimas: Kokios bendrai vertinamos priemonės, Jūsų nuomone, labiausiai teigiamai veiktų visuomenės pasitikėjimą balsavimu internetu?

Ekspertas 1 pažymėjo, jog *elektroninės demokratijos plėtra šalyje. Balsavimą internetu kaip technologiją galima būtų naudoti kaip vieną iš elektroninės demokratijos įrankių nebūtinai tik politiniuose rinkimuose, tačiau ir keliant įvairias gyventojų iniciatyvas, aptariant visuomenei aktualius klausimus ir pan. Svarbiausia, kad balsavimo internetu rezultatas turėtų grįžtamąjį ryšį iš valdžios pusės.*

Ekspertas 2 teigia, kad *balsavimo proceso aiškumas ir skaidrumas – kokybiškai ir suprantamai pateikta informacija, kaip vykdomas el. balsavimas, kaip skaičiuojami balsai, kaip užtikrinamas saugumas ir balso neatskleidimas, užskaitymas. Teigiami pavyzdžiai taip pat labai padeda. Nesant plačiam visuomenei suvokiamos pilno e. balsavimo išaiškinimo galimas pasitikėjimas tik technologiškai išprususio visuomenės sluoksnio, kurio pasitikėjimą savo ruožtu veikia naudojamos saugumo, tapatybės atpažinimo priemonės – vertinami konkretūs įgyvendinti sprendimai, kurie turi būti patikimi.*

Ekspertas 3 pažymėjo, jog yra būtina pasirinkimo laisvė – noriu balsuoju internetu, noriu ateinu į apylinkę. Visuomenei užtenka pasakyti, kad projektas saugus. Niekas niekada nežino jo realizacijos iki galo. Visi teikiame savo duomenis į įvairias institucijas ir nieko nežinome apie jų realizaciją.

Ekspertas 4 išskyrė šiuos etapus:

a) *e-autentifikavimo priemonių skatinimas viešajame gyvenime apskritai. Jau dabar e-ID naudojamas internetinėje bankininkystėje, deklaruojant turtą, pajamas ir kitur. Kai e-ID bus privalomas (skatinamas) kasdieniame žmogaus gyvenime (e-sveikata, e-švietimas, e-seniūnas, e-savivaldybė ir kt.), balsavimas internetu bus natūraliai priimtas kaip dar viena elektroninio tapatybės nustatymo aplikacija.*

b) *Švietimas ir pilotiniai projektai. Kai visuomenei bus pristatyta daugiau nepolitinio pobūdžio balsavimo būdų, augs ir pasitikėjimas. Pavyzdžiui, daugiabučio namo bendrijos balsavimas dėl namo administravimo/renovavimo klausimų (šiandien dauguma šeimų miestų daugiabučiuose tikrai turi kompiuterius).*

c) *Laikas. Po 10 metų balsavimo internetu neįteisinsi visuomenė bus laikoma techniškai atsilikusi.*

Ekspertas 5 atsakė, jog tai – kompleksas priemonių. Informavimas apie tai, kaip vyksta balsavimas internetu, kuo jis skiriasi nuo balsavimo rinkimų apylinkėje arba nuo balsavimo dvigubais vokais balsuojant iš anksto arba balsuojant namuose. Kas yra šiuolaikinė kriptografija, kuri internetiniame balsavime atlieka vokų vaidmenį, kokios jos galimybės ir tų galimybių ribos. Taip pat būtina atskleisti, kokie yra galimi rinkimų proceso sąžiningumo pažeidimai, kaip juos aptikti ir kaip išvengti. Labai gerai būtų surengti dalinį balsavimą specialioms rinkėjų grupėms (balsuojantiems laivuose, užsienyje). Labai svarbu būtų decentralizuoti balsavimo procesą – suteikiant teisę vykdyti internetinį balsavimą atskiroms rinkimų apygardoms ar net apylinkėms.

Apibendrinant respondentų nuomonę galima išskirti keletą pagrindinių veiksnių, kurie labiausiai veiktų pasitikėjimą balsavimu internetu – pirmiausia balsavimo internetu technologijos ir autentifikavimo technologijos naudojamos ne tik balsavimui internetu rinkimuose į valdžios institucijas, bet ir kitose visuomenės veiklose, pvz., bendruomenės gyvenime. Antras veiksnys – švietimas, pilotiniai projektai ir technologijos pristatymas, t.y., priemonės, kurios didina technologijos pažinimą. Trečia, galimybė pasirinkti balsavimo būdą – balsuoti internetu ar tradiciniu būdu.

Aštuntas klausimas: Ar yra apsvarstytos priemonės, kurios būtų naudojamos pasitikėjimo rinkimais išlaikymui, jei įvedus balsavimą internetu įvyktų techninių nesklandumų?

Ekspertas 1 nurodė, kad dabartiniuose rinkimus ir referendumus reglamentuojančių įstatymų pakeitimų projektuose yra nustatytas tam tikras „saugiklis“, palaikantis pasitikėjimo išlaikymą, t.y., numatoma, kad internetu bus balsuojama tik iš anksto tris dienas – nuo trečiadienio iki penktadienio, prieš sekmadienio rinkimus apylinkėse. Jeigu tomis dienomis būtų sutrikdytas balsavimo procesas, ar įvyktų kitokių pažeidimų, dėl kurių būtų sukompromituotas balsavimas internetu, balsavimo internetu rezultatai gali būti neužskaityti.

Eksperto 2 nuomone, priemonės turėtų būti būtinai ne tik apsvarstytos, bet aiškiai įvardintos bei viešai aptartos su visuomene iki pirmojo i. balsavimo. Ekspertas 3 nurodė, jog įvykus techniniams nesklandumams, būtų panaikinti balsavimo rezultatai.

Eksperto 4 teigimu, techniniai nesklandumai gali būti dvejopi: ryšio/energijos tiekimo sutrikimai ir duomenų nutekimas/balsavimo paslapties atskleidimas. *Atkreiptinas dėmesys, kad balsavimo paslapties atskleidimas neturi būti teoriškai įmanomas net esant techniniams nesklandumams. Balsavimo internetu sistema turi būti tiek techninėmis, tiek organizacinėmis priemonėmis apsaugota nuo situacijos, kai tretiesiems asmenims būtų prieinami ir dešifravimo raktai, ir nenuasmeninti rinkėjų e. biuleteniai.*

Ekspertas 5 pažymėjo, kad priemonės yra nurodytos įstatymų projektuose dėl internetinio balsavimo. Tai rinkimų rezultatų pilna apimtimi ar iš dalies pripažinimas negaliojančiais. Taip pat

balsavusiems internetu ir patyrusiems neleistiną poveikį turėtų būti leidžiama balsuoti pakartotinai internetu (įskaitant tik paskutinį balsą) bei balsuoti rinkimų apylinkėje laikant balsavimą rinkimų apylinkėje galutiniu ir neskaičiuoti jokių kitų balsų (tiek gautų vokais, tiek paduotų internetiniame balsavime).

Apibendrinant atsakymus į aštuntą klausimą išskiriami šie galimi techniniai nesklaidumų tipai: ryšio/energijos tiekimo sutrikimai ir balsavimo paslapties atskleidimas. Pirmuoju atveju įtaka pasitikėjimui balsavimo internetu sistema, jei nepažeidžiamas slaptumo principas, neturėtų būti labai rimta. Pažeidus balsavimo slaptumo principą, ar patyrus neleistiną poveikį rinkimų rezultatai pilna apimtimi arba iš dalies būtų pripažinti negaliojančiais. Lygiai tos pačios priemonės nurodomos ir dabartiniuose rinkimų įstatymuose be internetinio balsavimo. Balsavimo internetu sistema turi būti tiek techninėmis, tiek organizacinėmis priemonėmis apsaugota nuo įvairių galimų techninių nesklaidumų. Ekspertai pažymi, kad balsavimas internetu vyktų iš anksto, o tai leistų net ir įvykus techninėms problemoms balsuoti apylinkėse, taip pat pažymėta teisė perbalsuoti tiek internetu, tiek ir apylinkėje, įskaitant paskutinį balsą. O formuojant visuomenės pasitikėjimą šiuo būdu ir rinkimais apskritai, esminiu dalyku išlieka vieša diskusija su visuomene.

Žemiau pateikiama ekspertų atsakymų į tyrimo klausimus apibendrinimo lentelė (6 lentelė).

6 lentelė. Ekspertų atsakymų į tyrimo klausimus apibendrinimas

Klausimai	Ekspertų atsakymų apibendrinimas
Veiksniai, stabdantys balsavimo internetu įteisinimą Lietuvoje	• valdžioje esančių politikų prerogatyva bei skirtinga jų pozicija
	• pasitenkinimas esama valdžia, ypač tarp išrinktųjų politikų
	• bendro intereso nebuvimas
	• bendras visuomenės nepasitikėjimas informacinėmis technologijomis
	• sąmokslų teorijų ir mitų kūrimas apie balsavimą internetu
Priemonės/metodai, kuriais būtų galima kokybiškiau užtikrinti visuomenės informavimą apie balsavimo internetu įgyvendinimo galimybes	• tradicinių priemonių naudojimas: žiniasklaida, pilotinių projektų diegimas, diskusijos
	• elektroninės tapatybės autentifikavimo priemonių paplitimas
	• visuomenės informavimas, priklausomai nuo informavimo norimo pasiekti tikslo
	• nepriklausomų ekspertų audito vykdymas
Labiausiai pasitikėjimą balsavimu internetu veikiantys veiksniai ir bendrai vertinamos priemonės	• balsavimo proceso aiškumas ir skaidrumas
	• teigiami konkrečių įgyvendintų sprendimų pavyzdžiai
	• e. demokratijos plėtra
	• bendras pasitikėjimo informacinėmis technologijomis augimas

	<ul style="list-style-type: none"> • pilotiniai projektai ir technologijų pristatymai
	<ul style="list-style-type: none"> • balsavimo internetu technologijų ir autentifikavimo technologijų naudojimas ne tik balsavimui internetiniuose rinkimuose į valdžios institucijas, bet ir kitose visuomenės veiklose (pvz., bendruomenės gyvenime)
	<ul style="list-style-type: none"> • galimybė pasirinkti balsavimo būdą – balsuoti internetu ar tradiciniu būdu
Būtinai veiksmai, kad balsavimo internetu įteisinimą stabdantys veiksniai būtų minimizuoti	<ul style="list-style-type: none"> • teigiamas politikų požiūrio formavimas bei politikų požiūrio keitimas • nevyriausybių iniciatyvų ir visuomeninių organizacijų įtraukimas • savivaldybių (ir kitų valstybinių institucijų) skatinimas diegti kuo daugiau e. paslaugų įvairiuose lygiuose. • balsavimo internetu koncepcijos konstitucingumo klausimo sprendimas
Jei sparčiai augtų visuomenės pasitikėjimas balsavimu internetu, ar tai pagreitintų jo įdiegimą rinkimuose?	<ul style="list-style-type: none"> • pasitikėjimo balsavimu internetu augimas sudarytų tam tikrą spaudimą politikams skatinant jo įteisinimą • bendras pasitikėjimas e. paslaugomis didina rinkėjų palaikymą balsavimui internetu
Ar balsavimo internetu įteisinimas kaimyninėse šalyse (pvz., Latvijoje, Lenkijoje) paspartintų plėtrą Lietuvoje?	<ul style="list-style-type: none"> • žymiai labiau paspartintų balsavimo internetu įteisinimą Austrijos, Švedijos bei Norvegijos pavyzdžiai • plėtra aplinkinėse šalyse gali turėti tam tikros įtakos sprendimų priėmimui, tačiau ne itin reikšmingos

Šaltinis: sudaryta autorės

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Sparti elektroninių technologijų diegimo plėtra verslo sektoriuje nebūtinai tampa varomąja jėga viešajam sektoriui. Vienos valstybės pažanga įteisinant balsavimą internetu nebūtinai tampa kitai valstybei pavyzdžiu, šiuo metu nėra vieningo standarto, sistemos, kuri galimai galėtų būti pritaikyta visoms šalims. Sėkmė bei pasitikėjimas naujai diegiamomis technologijomis priklauso nuo šalių politinės, socialinės, kultūrinės brandos bei informacinės infrastruktūros išvystymo.
 - 1.1. Veiksniai, lemiantys pasitikėjimą e. paslaugomis ir balsavimu internetu, nėra identiški, o sukurti pasitikėjimą balsavimu internetu yra sunkiau nei kitomis paslaugomis, tačiau bendras e. paslaugų prieinamumas sukuria reikiamą infrastruktūrą ir informacijos sklaidą, kas lemia didesnę asmenų, galinčių pasirinkti naują balsavimo būdą, skaičių.
 - 1.2. Internetinio balsavimo šalininkai galimai didėsią rinkėjų aktyvumą įvedus balsavimą internetu naudoja kaip vieną pagrindinių argumentų, tačiau išanalizavus literatūrą bei šalių patirtį akivaizdu, kad dažniausiai naująjį balsavimo būdą perima aktyviausia visuomenės dalis, kuri ir iki internetinio balsavimo įvedimo išreikšdavo savo valią. O žymus naujų rinkėjų skaičius netampa tokiu optimistiniu, kokio tikimasi. Žiūrint plačiau, atsiradusi naujoji balsavimo forma per ilgesnį laikotarpį gali padidinti bendrą pasitikėjimą rinkimais, atsiradus galimybei balsuoti greičiau, neprisirišant prie gyvenamosios vietos.
 - 1.3. Pasitikėjimo rinkimais didinimas glaudžiai susijęs su informacijos atvirumu ir skaidrumu. Svarbu užtikrinti visuomenės įtraukimą į naujų technologijų pristatymus bei bandymus teisiniais, technologiniais aspektais, priimamų sprendimų ekonomine, socialine įtaka jų gyvenimui.
2. Pasitikėjimas rinkimais priklauso ir nuo bendro pasitikėjimo politine sistema. Esant ypač aukštam visuomenės pritarimui balsavimui internetu, atsisakymas jį diegti gali neigiamai paveikti bendrą pasitikėjimą rinkimais.
 - 2.1. Siekiant išlaikyti pasitikėjimą tiek siūlomą nauju balsavimo būdu, tiek visais rinkimų rezultatais, balsavimui internetu turi būti taikomi visi bendrieji rinkimų principai. Plečiantis šalių, kurios taiko balsavimą internetu, sąrašui, galimi nauji specialūs principai, kurie padės kurti pasitikėjimą šiuo balsavimo būdu.
 - 2.2. Bet kokio kito socialinio reiškinių populiarėjimas generuoja poreikį jį drausti, sankcionuoti arba reguliuoti. Lietuvos atveju daugelio vyriausybių programose deklaruojamas elektroninio balsavimo internetu užtikrinimas įvairaus lygio rinkimuose tampa tradicija, o tokios balsavimo galimybės įgyvendinimo data tiesiog perkeliama

vėlesniam laikotarpiui. Tvirtu politinio sutarimo tarp įvairaus lygio politikų nebuvimas tampa esminiu diegiant balsavimą internetu bei formuojant visuomenės pasitikėjimą rinkimais bendrai.

3. Kokybinio tyrimo duomenų analizė parodė, jeigu iki tam tikros kritinės ribos išaugtų visuomenės pasitikėjimas elektroninės tapatybės nustatymo priemonėmis ir įvairių viešųjų paslaugų teikimu elektroniniu būdu, balsavimas internetu taptų natūraliu visuomenės poreikiu, o tokio balsavimo būdo poreikis rinkimuose sudarytų tam tikrą spaudimą politikams. Pagrindiniu veiksmu, stabdančiu balsavimą internetu įteisinimą Lietuvoje, visi ekspertai įvardino politikus.

Visuomenė retai vertina rizikas, susijusias su tradiciniu balsavimo būdu, einantys balsuoti asmenys dažniausiai pasikliauja esamais sistemos saugikliais, tačiau tai nereiškia, kad sistema nėra pažeidžiama. Balsavimo internetu atveju pasitikėjimas kuriamas įvertinus rizikas, tokį pasitikėjimą sukurti reikia daugiau laiko, tačiau jis gali būti patvaresnis, tai leidžia manyti, kad sukūrus pasitikėjimą balsavimu internetu ir jį įdiegus augs bendras pasitikėjimas rinkimais.

Darbo autorė teikia šias rekomendacijas:

- Pasitikėjimas balsavimu internetu ir apskritai rinkimais priklauso nuo bendro pasitikėjimo politine sistema ir jos stabilumo, todėl dėl balsavimo internetu pirmiausia turėtų būti pasiektas plataus masto politinis susitarimas.
- Diegiant balsavimą internetu vertėtų aktyviau pristatyti ir tradicinio balsavimo rizikas, kurias gali sumažinti arba panaikinti balsavimas internetu (pvz., balsų skaičiavimo klaidos, rinkimų biuletenių sugadinimas ar jų sunaikinimas).
- Balsavimo internetu metodai turėtų būti aktyviau taikomi ne tik balsuojant įvairių lygių rinkimuose į valdžios institucijas, bet ir kitose gyvenimo srityse, pvz., bendruomenių veikloje, vietos savivaldoje. Tai didintų žinias apie sistemos veikimą ir jos patikimumą.
- Visi dalyvaujantys rinkimuose asmenys negali vienodai gerai išmanyti sistemos saugumo ir patikimumo parametrų, todėl siūlytina suburti ekspertų komandą, kuriai būtų visiškai atskleista techninė sistemos specifikacija ir programinės įrangos kodas bei sudaryti sąlygas ekspertams perteikti savo nuomonę visuomenei. Tokiu būdu būtų stiprinamas ekspertų pasitikėjimas sistema, o visuomenė ja paprasčiau pasikliautų.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Teisės aktai

1. Lietuvos Respublikos Seimo 2006 m. lapkričio 16 d. nutarimas Nr. X-912 „Dėl balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos patvirtinimo“ (Žin., 2006, Nr. 127-4827).
2. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. rugsėjo 5 d. nutarimas Nr. 1099 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. spalio 19 d. nutarimo Nr. 1219 „Dėl „Globalios Lietuvos“ – užsienio Lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011-2019 metų programos įgyvendinimo 2012-2014 metų tarpinstitucinio veiklos plano patvirtinimo“ pakeitimo (Žin., 2012, Nr. 107-5424).
3. Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. XII-51 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“ (Žin., 2012, Nr. 149-7630).
4. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. kovo 30 d. nutarimas Nr. 389 „Dėl „Globalios Lietuvos“ – užsienio Lietuvių įsitraukimo į valstybės gyvenimą – kūrimo 2011–2019 metų programos patvirtinimo“ (Žin., 2011, Nr. 42-1969).

Straipsniai periodiniuose leidiniuose:

5. Barcevičius E. „Viešasis valdymas ir informacinės technologijos. Naujo institucinio modelio link?“ 2008, p. 97.
6. Braun N. E-Voting: Switzerland's Projects and their legal Framework – in European Context// Electronic Voting in Europe Technology, Law, Politics and Society: eds. Prosser A, Krimmer R. - Gesellschaft für Informatik, 2004, P. 46.
7. Garuckas R., Kaziliūnas A. E. valdžios ir viešojo sektoriaus sąveikos Lietuvoje analizė // Viešoji politika ir administravimas. – Vilnius: 2008, Nr. 23, p. 59-67.
8. Head M., and Hassanein K., „Trust in e-Commerce: Evaluating the Impact of Third-Party Seals“, Quarterly Journal of Electronic Commerce, 3(3), 307-325, 2002, p. 3.
9. Kiškis M., Kraujelytė A., „Elektroninės valdžios instrumentalizmo ir jo alternatyvų teisinė-politinė analizė.“ Teisė, Nr. 55. P. 8.
10. Limba T., Agafonov K., „Elektroninių rinkimų sistemų konstravimo principai, modeliai ir jų apsaugos užtikrinimas“ Socialinės technologijos, 2012, 2(2): 376-389 p. 380.
11. Nevo S., Kim H. „How to compare and analyze risks of internet voting versus other modes of voting“ 2006.
12. Pettai V. Estonia// European Journal of Political Research. 2006, p. 1098.

13. Petrauskas R., Malinauskienė E. „Elektroninės valdžios moksliniai tyrimai: Lietuva pasauliniame kontekste“, Viešoji politika ir administravimas. Nr. 27., ISSN 1648-2603, 2009, p. 4.
14. Schaupp L. C., Carter L., E-voting: From apathy to adoption, Journal of Enterprise Information Management, vol. 18, no. 5, 2005, p. 586-601.
15. Smith A., D., (2005) Identity theft as a threat to CRM and e-commerce, Electronic Government (EG), Vol 2, No 2, p. 219-246.
16. Xenakis A., Macintosh A., Trust Analysis of the U.K. e-Voting Pilots// Social Science Computer Review, Vol. 23 No. 3, 2005, p. 315-316.

Straipsniai straipsnių rinkiniuose arba knygų skyriai kelių autorių knygose:

17. Alvarez R. M., Hall T. E., Trechsel A. H., „Internet voting in Estonia“, 2008., p. 6.
18. Bochsler D., „Can Internet voting increase political participation? “ 2010, p. 20.
19. Caporusso L., The Role of Trust, Participation and Identity in the Propensity to E- & I-Vote, 2010, p. 55 <http://www.e-voting.cc/en/portfolio-item/proceedings-2010/>.
20. Christensen T., Lægreid P., „Trust in Government - the Significance of Attitudes Towards Democracy, the Public Sector and Public Sector Reforms“, 2003, p. 23.
21. Esteve J. B., Goldsmith B., „Compliance with International Standards. Norwegian E-Vote Project“, 2012, p. 36.
22. Heiberg S., Lipmaa H., Laenen F., „On E-vote Integrity in the Case of Malicious Voter Computers“, 2012.
23. Jefferson, D.R., Rubin, A.D., Simons, B., and Wagner, D. A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE), 2004.
24. Laud P., Information Security Technology for Applications 16th Nordic Conference on Secure IT Systems, NordSec 2011, Tallinn, Estonia, October 26–28, 2011, p. 5
25. Pieters W. „Acceptance of Voting Technology: Between Confidence and Trust“, 2006, p. 289-293.
26. Ramonaitė A. „Is voting a solution to diminishing voting turnout problem in Lithuania?“ 2009, p. 5.
27. Ramonaitė A., Barcevičius E., Jurgelevičiūtė D., Medelis Ž., Juozapavičius M., Jokubaitis A., Lipskis D., Kirvelytė L., „Elektroninio balsavimo galimybių studija“, 2008, p. 74.
28. Song R., Korba L., Yee G., „Trust in E-services: Technologies, Practices and Challenges“, 2007, p. 2.
29. Vollan K., „Observing electronic voting“, 2005, p. 17.

Knygos:

30. French S., E-Democracy: A Group Decision and Negotiation Perspective edited by David Râios Insua, 2010, p. 318.
31. Kardelis K., „Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai“, 2002, p. 86.
32. Kiškis M., Petrauskas R., Rotomskis I., Štītis D., „Teisės informatika ir informatikos teisė“, 2006, p. 205.
33. Tidikis R. Socialinių mokslų tyrimų metodologija. – Vilnius: Lietuvos teisės universiteto leidybos centras, 2003.

Organizacijų ir oficialių įstaigų leidiniai:

34. Lietuvos informacinės visuomenės plėtros tendencijų ir prioritetų 2014 – 2020 metais vertinimo ataskaita.
http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/Vertinimas_ESSP_Neringos/Ataskaitos_2011MVP/IVPK_vertinimas_2012_ataskaita.pdf, žiūrėta 2013-03-05.
35. Ministry of Local Government and Regional Development, Report „Electronic voting-challenges and opportunities“, 2006.
36. OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Report
http://www.osce.org/documents/odihr/2007/07/25385_en.pdf, p. 2-9.
37. „Baltijos tyrimai“ apklausa. Lietuvos Barometras Nr. 233 (2012 m. rugsėjo 16-28 d.) 15-74 m. Lietuvos gyventojai, N=1028.

Interneto šaltiniai:

38. Estijos rinkimų komisijos internetinė svetainė <http://www.vvk.ee/engindex.html>, žiūrėta 2012-12-01.
39. e-ESTONIA interneto svetainė. <http://e-estonia.com/components/i-voting>, žiūrėta 2013-02-13.
40. Estijos rinkimų komisijos interneto svetainė, <http://www.vvk.ee/engindex.html>, žiūrėta 2012-12-01.
41. Elektroninio parašo proveržio programos interneto svetainė. <http://www.parasas.lt/>, žiūrėta 2013-01-24.
42. Europos Tarybos interneto svetainė.
http://www.coe.int/t/dgap/democracy/Activities/GGIS/E-voting/E%20voting%202010/Biennial_Nov_meeting/GGIS%282010%2914_Finland%20e-voting%20report%20E.asp#TopOfPage, žiūrėta 2013-03-11.

43. E-Voting Best Practice: Council of Europe Recommendation.
www.cev.ie/html/report/second_report/pdf/Part%206%20Council%20of%20Europe%20Recommendation.pdf , p. 174.
44. E-voting.CC interneto svetainė. <http://www.e-voting.cc/en/internet-voting-in-estonia-necessary-to-maintain-turnout-and-integrate-voters-archive-032011/>, žiūrėta 2013-03-01
45. Demokratinės politikos instituto interneto svetainė. <http://www.dpi.lt/index.php?id=336> , žiūrėta 2013-01-24.
46. Legal, Operational and Technical Standarts for E-voting – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2005, P. 9-21.
47. The Huffington Post interneto svetainė. http://www.huffingtonpost.com/2012/11/06/new-york-voting-hurricane-sandy-tuesday-election_n_2081759.html, žiūrėta 2013-03-11.
48. Norvegijos informacijos iš vyriausybės ir ministerijų interneto svetainė <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/press/press-releases/2012/nye-forsok-med-internettstemming-i-2013.html?id=710138>, žiūrėta 2013-02-01.
49. Norvegijos informacijos iš Vyriausybės ir ministerijų interneto svetainė <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/prosjekter/e-vote-trial/the-norwegian-e-vote-2011-conference.html?id=648432>, žiūrėta 2013-03-01.
50. Norvegijos informacijos iš Vyriausybės ir ministerijų interneto svetainė <http://www.regjeringen.no/en/dep/krd/press/press-releases/2012/nye-forsok-med-internettstemming-i-2013.html?id=710138>, žiūrėta 2013-02-01.
51. Portalas delfi.lt, <http://www.delfi.lt/news/balsuok2012/ibalsavimas/startavo-analogu-lietuvoje-neturejes-projektas-balsavimas-internetu.d?id=59534161> , žiūrėta 2013-03-01.
52. Recommendations of the Brennan Center for Justice and the Leadership Conference on Civil Rights for Improving Reliability of Direct Recording Electronic Voting Systems http://brennancenter.org/stack_detail.asp?key=97&subkey=10016, žiūrėta 2012-12-05.
53. Risk Assesment Report Diebold AccuVote-TS Voting System and Processes. www.gaforverifiedvoting.org/docs/votingsystemreportfinal.pdf , žiūrėta 2012-12-05.
54. Ryšių reguliavimo tarnybos interneto svetainė. <http://www.rrt.lt/lt/naujienos/lietuva-pirmauja-europoje-xfpw.html>, žiūrėta 2012-12-13.
55. Statistikos departamento interneto svetainė. <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=10395>, žiūrėta 2013-01-10.
56. „The Economist“ interneto svetainė, <http://www.economist.com/news/international/21565146-paperless-polling-stations-are-unfashionable-internet-voting-its-way-paper-cuts>, žiūrėta 2013-03-01.

57. Viešosios įstaigos plačiajuostis internetas svetainė.

http://www.placiajuostis.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=14&Itemid=15&lang=en , žiūrėta 2012-12-13.

Pečeliūnaitė J., Internetinių rinkimų įtaka visuomenės pasitikėjimo rinkimais užtikrinimui/Magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. dr. T. Limba – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Socialinės politikos fakultetas, Komunikacijos ir informatikos institutas, 2013. – p. 63.

SANTRAUKA

Tradiciniai balsavimo būdai, nusistovėję per daugelį metų, tampa nepatogūs šiuolaikinei visuomenei, ypačiai gyventojams, kurie išvyksta gyventi į kitas šalis arba trumpai apsistoja jose. Galimi laikini nepatogumai sukelia piliečių nepasitenkinimą bei didina abejingumą esama sistema bei rinkimais apskritai. Todėl internetinio balsavimo įteisinimas daugelyje valstybių tampa vienu aktualiausių klausimų. Internetinio balsavimo tematika literatūroje nagrinėjama jau daugiau nei dešimtmetį, tačiau siekiant įteisinti internetinį balsavimą ypačiai svarbūs tampa tyrimai, kurie vertina visuomenės pasirengimą įteisinant papildomą balsavimo būdą. Šiame magistro baigiamajame darbe analizuojami veiksniai, kurie daro įtaką balsavimo internetu plėtrai bei pasitikėjimui internetiniu balsavimu.

Magistro baigiamąjį darbą sudaro trys pagrindiniai skyriai. Pirmame skyriuje analizuojami internetinių rinkimų kūrimo ir diegimo teoriniai aspektai: kas daro įtaką internetinių rinkimų plėtrai, pasitikėjimui e. paslaugomis, bendrųjų rinkimų principų ir technologiniai aspektai. Antrame skyriuje nagrinėjamas internetinių rinkimų diegimas ir poveikis Estijoje, Norvegijoje bei aptariamos jų diegimo galimybės Lietuvoje. Trečiame skyriuje pateikiamos ir analizuojamos internetinio balsavimo įtakos visuomenės pasitikėjimo rinkimais užtikrinimo galimybės, ir su jais susijusių sričių ekspertų vertinimai. Darbo pabaigoje pateikiamos tyrimą apibendrinančios išvados ir siūlymai.

Raktiniai žodžiai: i. balsavimas, pasitikėjimas rinkimais, pasitikėjimas e. paslaugomis.

Pečeliūnaitė J., The influence of Internet elections for the growth of the society trust for the elections/Master's Work. Supervisor assoc. prof. T. Limba. – Vilnius: Mykolas Romeris University, Faculty of Social Policy, Institute of Communication and Informatics, 2013. – p. 63.

SUMMARY

Traditional voting methods are known for many years, however, in nowadays society it become uncomfortable, especially for those who emigrates abroad or just stay in foreign countries for a short time. Temporary inconveniences evoke critical reactions and disengagement about current system and elections. Introduction of Internet voting becomes an important question in many countries. Internet voting questions are discussed (in literature) for more than ten years, but before introducing Internet voting in practice, research, which evaluates the preparation of the society to introduce additional method of voting, becomes of crucial importance. In this master's thesis factors, which affect spread of Internet voting and trust in online voting are analyzed.

This master's thesis consists of three chapters. In the first chapter theoretical aspects of creation and implementation of Internet voting are analyzed: what influences spread of Internet voting, trust in e-services, general principles of elections and technological aspects. The second chapter is devoted for Internet voting practice in Estonia and Norway and possibility to use their experience in Lithuania. In the third chapter opinions of experts are analyzed. And as a final part conclusions of the research are delivered.

Keywords: I-voting, trust in elections, trust in e-services.

PRIEDŲ SĄRAŠAS

1 PRIEDAS. Tyrimui panaudota anketa

Esu Mykolo Romerio universiteto magistrantūros studentė atlieku tyrimą tema „Internetinių rinkimų įtaka visuomenės pasitikėjimo rinkimais užtikrinimui“. Tyrimo tikslas – išskirti ir išanalizuoti veiksnius, įtakojančius pasitikėjimą internetiniu balsavimu bei įvertinti kaip internetinis balsavimas ir pasitikėjimas juo veikia pasitikėjimą rinkimais bendrai.

Šioje anketoje Jūsų pateikti duomenys viešai nebus skelbiami. Maloniai prašome Jūsų atsakyti į pateiktus klausimus.

Klausimai

1. Kas stabdo balsavimo internetu įteisinimą Lietuvoje?
2. Jei sparčiai augtų visuomenės pasitikėjimas balsavimu internetu, ar tai pagreitintų jo įdiegimą rinkimuose?
3. Jūsų nuomone, kokiomis priemonėmis/metodais kokybiškiau būtų galima užtikrinti visuomenės informavimą apie balsavimo internetu įgyvendinimo galimybes? Kokios priemonės buvo vykdomos panašiose srityse?
4. Kas labiausiai įtakoja pasitikėjimą balsavimu internetu?
5. Kokios bendrai vertinamos priemonės Jūsų nuomone labiausiai teigiamai įtakotų visuomenės pasitikėjimą balsavimu internetu?
6. Kaip Jūs manote ar balsavimo internetu įteisinimas kaimyninėse šalyse (pvz., Latvijoje, Lenkijoje) paspartintų plėtrą Lietuvoje?
7. Jūsų nuomone, kokius veiksmus reikėtų atlikti, kad balsavimo internetu plėtrą stabdantys veiksniai būtų minimizuoti?
8. Ar yra apsvarstytos priemonės, kurios būtų naudojamos pasitikėjimo rinkimais išlaikymui, jei įvedus balsavimą internetu įvyktų techniniai nesklaidumai?

Dėkoju už atsakymus